

**Югозападен университет
„Неофит Рилски“ – Благоевград
Философски факултет
Катедра „Психология“**

Христо Иванов Попниколов

**Психологическа защитна доминанта на обвиняемия по
време на разпит в досъдебната и съдебната фаза на
наказателния процес**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна
степен „Доктор“

по Област на висше образование: 3. Социални, стопански и
правни науки. Професионално направление 3.2. Психология;
Научна специалност „Педагогическа и възрастова
Психология“

Научен ръководител:
доц. д-р Стоил Мавродиев

2021 г.
Благоевград

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Психология” при Философски факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград. Христо Попниколов е отчислен с право на защита като задочен докторант по „Педагогическа и възрастова психология”. Разработката е разгърната върху обем от 200 страници основен текст. Използвани са 76 литературни източника, от които 55 са на кирилица, 21 на латиница. Резултатите от проведените изследвания, както и от извършената статистическа обработка са онагледени, като общият брой на таблиците е 21 (двадесет и една), а на фигурите - 14 (четиринадесет) фигури. В структурно отношение дисертацията е организирана чрез увод, три глави, изводи, ограничения на изследването, заключение, изводи приноси, приложения и литература.

Материалите по защита са на разположение в катедра „Психология“.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 24.X.2021 г. от 12,00 часа в зала 1210А, или в платформата BigBlueButton на открито заседание пред Научно жури, определено със Заповед № 1533/13.07.2021 на Ректора на ЮЗУ.

Въведение

1. Юридикопсихологическият анализ на обвиняемите започваме с разглеждането на техния правен статус и процесулни характеристики.

Съгласно чл. 54 от НПК "Обвиняем е лицето, което е привлечено като такова в това качество при условията и по реда, предвидени в този кодекс." Основната идея, която влага НПК се базира на тезата, че когато лицето е привлечено като обвиняем, това означава, че срещу него е повдигнато и обвинение. Става дума за така нареченото предварително обвинение, което може да бъде повдигнато по два начина – с постановление за привличане на обвиняем или с протокола от първото действие по разследването срещу лицето / чл. 219, ал.1 и ал. 2 НПК/. С изготвянето на постановлението или протокола лицето е привлечено като обвиняем и тази фигура е конституирана по делото. От този момент това лице разполага с всички права, предвидени за обвиняемия, но също така спрямо него могат да се приложат мерките за процесуална принуда, регламентирани в НПК. С акта на конституиране на обвиняемия в досъдебната фаза на процеса той придобива визираните в чл. 55 НПК процесуални права, в обсега на които е и възможността да даде обяснения по повдигнатото му обвинение. / Р- 626- 2011 н.о на ВКС/. / Проф. Нина Чинова/

Окончателното обвинение се повдига, след като е приключило разследването, с обвинителен акт на прокурора, което действие е израз на конституционното му правомощие да привлича към отговорност лицата, които са извършили престъпление от общ характер.

Основен процесуален способ за установяване на истината в наказателния процес и разкриване извършителя на престъплението е разпита на обвиняем .

2. Провеждането на разпита е тясно свързано с изпълнението на съхраняването на факти, събития в дълговременната памет се

явява осмислената интерпретация. Тя зависи от опита, ориентацията, интелектуалното развитие на личността, от степента на активното взаимодействие на индивида с материалния свят, обхвата на неговата система от знания и представи, включени в понятиийното поле на съзнанието . При съхраняването на фактологията в паметта се получава личностна реконструкция, обобщение, фрагментизация. Устойчивостта и своеобразието на такова съхранение зависи от значението и конкретния смисъл на материала в съзнателната памет. В резултат на припомнянето се актуализира не само съответния образ в паметта на обвиняемия, но и всяка система на отношения / в това число и емоционални/, свързани със съответните обекти. (Минчев, 2008; Кунчев, 2013; Маджаров, 2014).

Най- голямо значение при разпита има такъв вид възпроизвеждане като припомняне на извлечените от дълговременната памет образи на миналото, локализирани във времето и пространството.

Наличието на властнически пълномощия се явява един от най-съществените психологически фактори в междуличностното взаимодействие на разследващия орган с обвиняемия в наказателния процес. Тези пълномощия могат да създадат илюзия за обвинителното направление на дейността на разследващия, а в немалки случаи да предизвикат у него професионална деформация при продължително упражняване на длъжностните функции. Основна функция на разследващия е не обвинението, не защитата, а разкриването на истината в процеса на разследването, чрез пълното, обективното и всестранното изследване на обстоятелствата по делото. Законът изрично забранява на разследващия да предприема ходове на оказване на психическо насилие спрямо обвиняемия, изтръгване на показания с методи на насилие, заплахи или други незаконни мерки, задаване на свидетели, потърпевши и др. лица с процесуални качества на подвеждащи въпроси, огласяване на

показанията на участниците в очна ставка. Разследващият непрекъснато се сблъсква с разнообразни явления в човешката психика.

3. В процеса на разследване на конкретното правонарушение разследващият и обвиняемият влизат в остро противоборство, като и за двете страни съществува напрежение и фрустрация. Обвиняемият в подобна позиция съзнателно или несъзнателно се старее да отстоява своите интереси и неизбежно реализира съответната защитна стратегия. Възможното противодействие на разследващите органи се формира още при възникването на престъпния умисъл в хода на извършването на престъплението и с определени действия по прикриването на следите от престъпното деяние. Опитният извършител на престъпления със значителен криминален опит прави всичко възможно, което според него ще му позволи да прикрие следите от престъплението. Той се старее да направи всичко възможно, крайно да затрудни разследването, да въведе разследващия в заблуждение. Фактически потенциалният обвиняем планира повече или по-малко подробно определена защитна линия на поведение в случай, че нещата за него се развият неблагоприятно и бъде разкрит. (Кунчев, 2013; Кунчев, 2003; Инбау, 2008).

Особеностите на психическото състояние на обвиняемия се определят от характерната за него психическа доминанта, която на свой ред се структурира в зависимост от отношението му към събитието на престъплението и предстоящото правосъдие. (Еникеев, 2006; Григоров, 2008; Инбау, 2008).

2 .Концептуална структура на защитната психична доминанта на обвиняемия

1. Защитната доминанта на обвиняемия определя основните направления на неговата психическа дейност, функционирането на когнитивните му процеси и актуалните

психически състояния. Той притежава в значителна степен повишена чувствителност към всички събития свързани с процесулните действия, които по някакъв начин застрашават стабилността на отстояваните позиции . При това, както редица автори изследвали този процес подчертават, протича постепенно укрепване на защитните позиции. Те допълнително се разширяват и стават все по-регидни.(Григоров, 2008; Кунчев,2003; Вучков,2010;Ганчевски, 2011).

Въпреки предвидените от законодателя гаранции за спазването на човешките права и законосъобразното реализиране на процедурите свързани с разследването на обвиняемия и реализацията на досъдебните и съдебните процеси, той е в уязвима позиция и изгражда релевантна на ситуацията и на съдържанията се в нея заплахи защитна доминанта, за да гарантира собствената си защита и да намали рисковите от евентуално наказание. Тя определя цялостното му психическо функциониране за периода на осъществяване на досъдебните и съдебните процедури. Следва да допуснем, че защитната психологическа доминанта естествено възниква при всеки заподозрян и обвиняем и нейното специфично функциониране зависи от неговите персонални особености, както и от своеобразието и развитието на ситуацията при реализирането на процесулните действия и в частност на провежданите разпити.

Защитната психическа доминанта помага на заподозрения и обвиняемия да овладее собствените си стресове и вътрешни напрежения, да придобие едно по-адаптивно и целенасочено поведение в ситуацията на разследването , за да съхранява собствения си психически статус и защитава своите правни интереси в трудна и комплицирана в правно и психологическо отношение ситуация.

1.Защитната психологическа доминанта е реална психическа даденост, с която трябва да се съобразяват разследващите полицаи, следователи и съдии, за да успеят

ефективно да се справят със своята работа и да преодолеят в кратък срок съпротивата на разследваните лица и да докажат по законосъобразен и етичен начин тяхната вина и причастност към проучваните инкриминирани деяния.

2. Психическата защита на индивида като цяло е способ за стабилизация на личността в критични условия на конфликтно взаимодействие и е свързана с отстраняване на чувствата на слабост, тревожност и несигурност. В процеса на разпита е важно да се отчитат психодинамичните особености на разпитваните лица, обусловени от типа на тяхната висша нервна дейност.

Разпитът като изследване на специфичния второсигнален източник на информация има своя генетична структура, образувана по пътя на получаване, съхранение и предаване на информацията на човека. В процеса на разпита, разследващият орган се сблъсква с различни индивидуални проявления на психологическата защита и психическо отчуждение.

Психологическата защита стабилизира личността в критичните условия на противодействие, свързани с отстраняването на преживяванията на напрежение, тревога, стрес и фрустрация, водещи към максимална мобилизация на нейните ресурси и същевременно до техния преразход. По такъв начин индивидът, който е обект на процесуалните действия, максимално се защитава от неблагоприятните външни влияния, но с цената на много усилия и огромна загуба на нервно-психическа енергия, което повишава собствената му уязвимост вместо да допринесе за нейното намаляване. Възникването и функционирането на психологическа защита може да бъде значително възпрепятствано в резултат на взаимодействието на разследващия с обвиняемия. Още по-сложна е ситуацията, когато се стигне до разрыв на комуникационния контакт, която може да възникне при психологическо отчуждение и самоизолация на обвиняемия поради желание да се защити.

Обаче и при доброволното даване на показания е необходима мобилизация на мисловната дейност на разпитваните лица. В тези случаи психическата доминанта, детерминираща действията на разследващото лице ще изпълнява ролята на мобилизатор и кондензатор нейната психическа енергия .

3. Мобилизацията на паметта на разпитвания съдейства за предоставяне на възможност за свободен разказ, повтаряне на разказа с различни стадии на повествование/ средата, края на събитието, изложение на отделните епизоди/, разпит за факти съпътстващи престъплението / асоциация за съседство, сходство, контраст, причинно-следствени асоциации/. В процеса на разпита може да се стигне до предявяването на веществени доказателства, намиращи се в пряка или косвена връзка със забравени факти, може да има разпит на местопроизшествието , запознаване на разпитвания с показанията на други лица, преминаване на разпита по планове, схеми, рисунки, фотоснимки, модели и макети. (Кунчев,2003; Кунчев,2013).

При спомнянето на отделни събития, хората обикновено отбелязват тези страни от субекта, които съответстват на тяхното емоционално състояние и личностна насоченост, тоест става въпрос за нещата, които правят впечатление на конкретния човек, към който той проявява избирателност, пристрастност и предпочитания. Например, при уплаха се преувеличава степента на преживяваната опасност на застрашаващите обстоятелства. Чувството на ненавист, което е овладяло разпитвания съдейства предимно за възпроизвеждане на негативните качества в другия човек, независимо от особеностите на ситуацията и неговите действия в нея..(Кунчев, 2013; Станков,2006).

Трябва да се отчете, че в зависимост от типа висша нервна дейност в разпитваното лице могат да възникнат различни временни затруднения в припомнянето на определени събития. Ако разпитваното лице се намира в

превъзбудено състояние, разпитът следва да се прекъсне или отложи, отчитайки възможността за възникване в следствие на явлението реминисценция- по-пълно и точно възпроизвеждане на събитията след края на възбудата, противопоставянето или каквато и да било друга вътрешна психическа дейност, саботираща процеса. В паметта на човека винаги се съхранява повече информация, от това което той може да възпроизведе към момента. Въпросът е доколко той ще реши , че е целесъобразно да я предостави в зависимост от хода на процесулните действия и неговата позиция при тяхното провеждане .

Предвяване на обвинение означава даване възможност на обвиняемия да се запознае с пълния текст на повдигнато срещу него обвинение. Гаранциите са задължение на държавните органи, и държавните органи са задължени да ги предоставят на обвиняемия. От този момент нататък той изгражда и си структурира неговата защитна психическа доминанта. Тя може да бъде активна и да се изразява в даването на лъжливи показания, унищожаване на вещевени доказателства, създаване на недостоверни такива, оказване на натиск върху свидетели. От друга страна психическата доминанта на обвиняемия може да бъде пасивна. В тези случаи той е склонен към отказ от сътрудничество, не желае да дава показания, демонстрира затвореност и резервираност при провеждането на разпитите с него.

Действията на ръзследващия, предшествашаи получените показания, като удостоверяване на личността на разпитвания, разясняване на неговите права и задължения имат своята важна задача. Те въвеждат разпитваното лице в процеса на официално ролево общуване. Системните предупреждения могат значително да намалят психическата активност на разпитвания, в началото на разпита, а тя трябва да бъде пределно ограничена. В началния стадий на разпита разследващия орган се стреми да получи информация за разпитвания, за неговите личностни особености и психически

състояния, да определи неговото отношение към правосъдието, към дадените следствени действия и към личността на самия разследващ орган. По този начин представителят на разследващ орган прави предварителни изводи, спрямо възможната тактика на разпита в дадената ситуация и установява комуникативен контакт с разпитваното лице.

3. Основни хипотези на защитната стратегия

1. Поведението на обвиняемия се определя от множеството на следните фактори:

1 .От социално-психологически дефекти в личността му;

2. от психологическата структура на извършеното престъпление;

3. от наличието на предходен опит, свързан с общуване с правоохранителните и правораздавателните органи;

4. от психологическите особености на участниците в правораздаването и възможностите им да оказват въздействие

5. от обема на известната на обвиняемия информация за действията на правоохранителните и правозащитни органи.

Е. Маджаров(2006) твърди, че повтарянето на престъплението е резултат от утвърдили се асоциален модел на самоактуализация, в основата на който стои негативния. Аз- образ и екзистенциална фрустрация, индикирана от преживяванията на отчужденост, изолираност и самотност. Обстоятелствата, тласкащи индивидът към извършването на престъпление не са свързани с това, че той не желае или не разбира, че трябва да живее нормално и порядъчно, а от това че в определен човек се е опорочила системата на смисловите екзистенциални принципи, което води до изкривяване на отношението му към определени страни от социалната действителност. Оценяването на личността на човека, извършващ престъпление е необходимо да изведе доминиращите подбуди и да обобщи типичните способности на неговото поведение, стратегията му на действие в различни

ситуации . Човешкото поведение се организира около основни ценностни позиции на личността. Водещите системообразуващи фактори на конкретния тип личност се явяват механизми за смислообразуване, които определят характера на цялостната му житейска активност .

Причините за престъпното поведение извършителят вижда не в своите отрицателни качества, а във външните обстоятелства, свързани с поведението на други хора. Извършването на престъпното деяние се съпътства от високата самооценка на престъпника. За това свидетелстват неадекватната оценка, която престъпника има за нещата от действителността, дълбоки нарушения в сферата на самооценка и самоконтрол. В следствие се формира система на психическа самозащита на престъпника.

2. Самооправданието за предумишлено престъпление се извършва със различни способности: откриване на вина у жертвата; обезценяването на обществените и правните норми в съответствие с нормите на паралелно съществуващи антисоциални групи / престъпни банди, др групи с антисоциално поведение/; прехвърляне на отговорността на други лица, оправдаване с някакви други сложни обстоятелства и т.н.

В отделни публикации на Цоков (2003) обстойно се разглежда въпроса за влиянието, което се оказва върху обвиняемия, чрез невербална комуникация, вокализацията и вербалните послания върху участниците в съдебното заседание. Особено значение при категоризирането на конкретните характеристики на обвиняемия има оценката на неговата невербална комуникация.

Паралингвистите /К. Питърсън и колеги Андреева, 1998) предлагат осем модела на невербална експресия. Нито един жест или позиция на тялото сами по себе си не посочват определена емоция или нагласа. За да се интерпретира поведението на обвиняемия, трябва да се разглежда цялостен модел на сигналите, идващи по различните канали.

(Цоков,2003) . Трябва да се отчита, че всеки един индивид е част от различна култура, което изисква осъзнаването на опита на съответната обществена група. Следователно, категоризирането на конкретните атрибуции варира в широки граници.

3.Особеностите на психическото състояние на обвиняемия / заподозрения/ в значителна степен се определят от неговото отношение към събитието на престъплението и правосъдието (Григоров,2008) Съществено значение имат ценностните личностни диспозиции, а също така и рефлексията на обвиняемия спрямо степента на доказуемост на престъплението, както и състоянието му по време на разследването. В зависимост от тези обстоятелства могат да възникнат две различни стратегии в поведението на обвиняемия. Защитната доминанта за противодействие на разследваните лица (обвиняем, заподозрян или свидетел, дори и потърпевш) се характеризира като основен психически феномен от който зависи в голяма степен ефективната практическа ориентацията на разследвания. И уменията му резултатно да противостои на разследващите го органи. В хода на процесуалните действия защитния механизъм за възможно противодействие на следователя разследващия полицаи или магистрата започва да се формира още при възникване на престъпния умисъл, а след това и в хода на извършеното престъпление и при скриването на неговите следи. Опитният престъпник прави всичко възможно за да унищожи или замаскира следите от реализираното криминално деяние, да затрудни разследването, да въведе разследващия в заблуждение. Той планира линията си на поведение и в случай на разкриване на престъплението. (Стойчев, 2009; Цоков, 2003) . Защитната доминанта на обвиняемия определя направлението на неговата психическа дейност, чрез която се поддържат конкретни защитни позиции в процеса на разпита и провеждането на цялостното

разследването. Тази функционална роля на защитната психическа доминанта на обвиняемия разкрива и основната задача (изграждането на защитна стратегия за противодействие на разследването и разкриването на истината за престъплението) .

От направения анализ е видно, че всички участници в досъдебното производство, съдебното производство и съдебното заседание е възможно в една или друга степен да бъдат повлияни както от личността на обвиняемия, така и от неговата компетентност да участва в съдебния процес. В това отношение като експерт, психологът може да окаже неопределимо съдействие. Всяка една експертиза би подпомогнала на всички участници в правораздаването по повод на обективната им оценка за извършителите на правонарушения, за разбиране на индивидуалната им защита и присъщото за тях самооправдание по време на процесуалните действия. Участието на психолози в наказателния процес е от ключово значение за установяването на истината в разследването, защото всяко престъпление като деяние има субективна страна, изразяваща се в психическото отношение на дееца към извършеното деяние. Установяването на тези психологически мотиви е ключов момент от наказателния процес с оглед установяването на истината.

Първа глава представя юридико- психологически анализ на обвиняеми лица, срещу които се водят процесуално-следствени действия, а именно разпити и беседи, с цел установяване на истината в наказателния процес, разкриване на извършено престъпление и преодоляване на защитната стратегия на обвиняемия . Тази глава разглежда проблема в няколко аспекта, а именно: етапите и подходите на формиране на психическата защитна доминанта, методите и способите на формирането на защитна стратегия на обвиняемия, психологически особености на обвиняемия .

Втора глава представя концептиален модел, съдържащ дизайна на емпиричното изследване. В тази част от дисертационния труд са представени: целта, задачите, предметът, обектът на изследването, хипотезите, методиката на изследването.

Трета глава представя анализа на получените резултати, като включва някои обобщения и изводи, както и ограничения на проведеното изследване.

Заклучението на дисертационния труд включва приложения към основните хипотези, изводи, приноси за развитието на криминалната психология , теоритичен анализ.

Глава I. Теоретична постановка на проблема

Първа глава представя юридико- психологически анализ на обвиняеми лица, срещу които се водят процесуално-следствени действия, а именно разпити и беседи, с цел установяване на истината в наказателния процес, разкриване на извършено престъпление и преодоляване на защитната стратегия на обвиняемия . Тази глава разглежда проблема в няколко аспекта, а именно: етапите и подходите на формиране на психическата защитна доминанта, методите и способите на формирането на защитна стратегия на обвиняемия, психологически особености на обвиняемия .

1.1. Специфика на правния статус на обвиняемите

Съгласно чл. 54 от НПК "Обвиняем е лицето, което е привлечено като такова в това качество при условията и по реда, предвидени в този кодекс." Основната идея, която влягат както новия така и отменения НПК чл. 50 се базира на тезата, че когато лицето е привлечено като обвиняем, това означава, че срещу него е повдигнато и обвинение. Става дума за така нареченото предварително обвинение, което може да бъде повдигнато по два начина – с постановление за привличане на обвиняем или с протокола от първото действие по разследването срещу лицето / чл. 219, ал.1 и ал. 2 НПК/. С изготвянето на постановлението или протокола лицето е привлечено като обвиняем и тази фигура е конституирана по делото. От този момент това лице разполага с всички права, предвидени за обвиняемия, но също така спрямо него могат да се приложат мерките за процесуална принуда, регламентирани в НПК. С акта на конституиране на обвиняемия в досъдебната фаза на процеса той придобива визираниите в чл. 55 НПК процесуални права, в обсега на които е и възможността да даде обяснения по повдигнатото му обвинение / Р- 626- 2011 н.о на ВКС/. (Чинова, Н. 2012, с. 134)

Друг е въпросът, кога лицето узнава, че е привлечено като обвиняем, защото узнаването на обвинението е друг процесуален момент, който се свързва със задължението на органа на досъдебното производство да предяви постановлението за привличане на обвиняем или протокола от първото действие по разследването срещу него. Обвиняемия например може да бъде осъден задочно и без да разбере, че е бил привлечен като обвиняем, и че срещу него е било повдигнато обвинение.

Окончателното обвинение се повдига, след като е приключило разследването, с обвинителен акт на прокурора, което действие е израз на конституционното му правомощие да привлича към отговорност лицата, които са извършили престъпление от общ характер.

Фигурата на обвиняемия се конституира само в досъдебната фаза, защото след като прокурорът внесе обвинителния акт в съда и съдът го предаде съд, от този момент нататък той вече е подсъдим. Друг е въпросът, че тези две понятия се употребяват в НПК не съвсем прецизно. Понятието “Обвиняем” се използва не само за да се характеризира съответната фигура от досъдебното производство, но и като родово понятие, за да се визира лицето, срещу което е повдигнато обвинение, без значение от фазата на процеса /Чинова Н. 2012 с. 138 /.

1.2. Правнопсихологическа характеристика на разпита в досъдебната и в съдебната фаза

Правната характеристика на разпита в рамката на двете фази на процеса е подробно регламентирана в НПК. Тя съдържа в есклицитен и имплицитен вид редица психологически компоненти, които следва да бъдат очертани и описани, тъй като те оказват съществено влияние в различни моменти от реализацията с тях на процесулните действия и преди всичко на разпита.

Правилата за разпит на обвиняемия са установени в чл. 138 НПК:

- Разпитът се извършва през деня, освен когато не търпи отлагане./т.1/
- Преди разпита съответния орган установява самоличността на обвиняемия /т2
- /Разпитът на обвиняемия започва със запитване, разбира ли обвинението, след което той се приканва да изложи, ако желае, във форма на свободен разказ всичко, което знае по делото /т.3/;

На обвиняемият могат да се поставят въпроси за допълване на неговите обяснения или за отстраняване на непълноти, неясноти или противоречия /т.4/;

- Въпросите трябва да бъдат ясни, конкретни и свързани с обстоятелствата по делото. Те не трябва да

подказват отговори или да подвеждат към определен отговор /т.5/;

- Когато са привлечени няколко обвиняеми, разследващия орган ги разпитва поотделно /т.6/;

- Обвиняемият не може да бъде разпитван по делегация или чрез видеоконференция, освен в случаите, когато се намира извън пределите на страната и това няма да попречи на разкриването на обективната истина /7/.

- Съдържащите се в разпоредбата на чл. 138от НК правни постановки очертават алгоритъма, основните стъпки за реализиране на разпита и открояват неговите психически специфики. По същество разпита е общуване между двама души – обвиняемия и служителя от разследващия орган. Следователно става въпрос за ролево и същевременно за междуличностно общуване с присъщите му интерактивни, комуникативни и перцептивни особености. (Еникеев М., 2006, Цоков М., 2013) . Използването на прийома на свободния разказ както се визира в разпоредбата на чл. 138, ал.2 от НК се дава възможност на обвиняемия за обстойно и подробно изложение, при което той може да се увлече, да намали самоконтрола си и да сподели подробности, които да го изобличават и разкрият противоречия в неговите съждения.

С действащия НПК се промени правилото на отменения чл. 88 ал. 3 НПК, според който – “ разпит

на обвиняемия започва с въпроса- признава ли се за виновен...”. Съгласно новата редакция на чл. 138, ал. 3 НПК- “ Разпитът на обвиняемия започва със запитване, разбира ли обвинението “ Това правило е най- доброто разрешение, тъй като разпоредбата се явява още една гаранция за правото на защита на обвиняемия. Когато той при запитването заяви, че не разбира обвинението, органът който го разпитва, е длъжен да му даде допълнителни разяснения по така формулираното обвинение, било във връзка с фактическите, било във връзка с правните положения. По този начин се гарантира, че обвиняемият преди да изложи, ако желае във формата на свободен разказ всичко, което знае по делото, правилно е разбрал в какво е обвинен. Така действително се осигурява неговото право на защита, един от основните елементи, на което е – правото му да дава обяснения по повдигнатото му обвинение. Освен това, правилото на чл. 138, ал.3 НПК е подобро разрешение и защото не съдържа алюзията, че признаването, респективно непризнаването на вината има основно значение при разпита на обвиняемия, когато непосредствено преди разпита се запитва, дали обвиняемия се признава за виновен. Направените законодателни изменения осигуряват по хуманистичното третиране на обвиняемите в контекста на разпита като основно процесуално действие. Директното изваждане на вината на първо място блокира контакта, затова появата на доверителна информация намалява мобилизацията на негативизма и опозиционността на разпитвания.

В психологически план е важно разясняването на процесуалните права на обвиняемия да стане на разбираем и достъпен за него език. В тази връзка е необходимо разследващия да получи отговори на всички зададени въпроси към обвиняемия, за да е наясно, че той разбира предявеното му обвинение. Изявления на обвиняемите словно материализирани в изготвените при реализираното подслушване веществени доказателствени средства не могат да конкурират дадените от тях обяснения при разпита им. Предпоства се по такъв начин невъзможното използване на резултатите от прилагането на специални разузнавателни средства като доказателствен източник и се мотивира недопустимото им включване в доказателствения материал, подбран по предвидения от закона ред, при очертаване на релевантната за обвиненията фактология” / Р-518- 2009-II н.о/. В тези случаи е вярно, че подслушаните изявления не са обяснения на обвиняем като устно доказателствено средство. Не е убедителен обаче мотивът, че именно поради това резултатите от приложените специални разузнавателни средства трябва да се изключат от доказателствения материал и че използването им в процеса на доказването е недопустимо. В тези хипотези не е налице заобикаляне на строго лимитираните в процесуалния кодекс правила за събиране и проверка на обяснения на обвиняем, като устно доказателствено средство.

1.3. Психологически изследвания на обвиняемия

Особеностите на психическото състояние на обвиняемия в значителна степен се определят от неговото отношение към събитието на престъплението и правосъдието (Григоров И., 2008) Съществено значение имат ценностните личностни диспозиции, а също така и рефлексията на обвиняемия спрямо степента на доказуемост на престъплението, както и състоянието му по време на разследването. В зависимост от тези обстоятелства могат да възникнат две различни стратегии в поведението на обвиняемия. Едната от тях е свързана със стремежа да избяга от правосъдието и справедливото наказание. Другата предполага осъзнаване на неизбежността на съдебния процес и необходимостта от дълбоко искрено разкаяние за извършеното. Първата от оказаните стратегии на поведение води до изработката на съветни защитни тактики, до формиране в съзнанието му на така наречената защитна доминанта (Григоров И. 2008 ; Станков Б. 2003). Тази защитна тактика може да бъде активна да е свързана с даване на лъжливи показания, унищожаване на веществени доказателства, създаване на фалшиви доказателства, оказване на влияние върху свидетели. Пасивна защитна тактика представляваща отказ от сътрудничество със следователя без използване на активни средства за противодействие (Григоров И., 2008; Цоков П. 2003, с.41, 42; Еникеев М., 2006 с. 85-87.) Защитната доминанта за противодействие на разследваните лица (обвиняем, заподозрян или свидетел, дори и потърпевш) се характеризира като основен психически феномен от който зависи в голяма степен ефективната практическа ориентация на разследвания. И уменията му резултатно да противостои на

разследващите го органи. В хода на процесуалните действия защитния механизъм за възможно противодействие на следователя разследващия полицаѝ или магистрата започва да се формира още при възникване на престъпния умисъл, а след това и в хода на извършеното престъпление и при скриването на неговите следи. Опитният престъпник прави всичко възможно за да унищожи или замаскира следите от реализираното криминално деяние, да затрудни разследването, да въведе разследващия в заблуждение. Той планира линията си на поведение и в случай на разкриване на престъплението. (Стойчев Н.2009; Цоков П. 2003). Защитната доминанта на обвиняемия определя направлението на неговата психическа дейност, чрез която се поддържат конкретни защитни позиции в процеса на разпита и провеждането на цялостното разследване. Тази функционална роля на защитната психическа доминанта на обвиняемия разкрива и основната задача (изграждането на защитна стратегия за противодействие на разследването и разкриването на истината за престъплението).

Под влияние на породената от нея възбуда и концентрация, всяка дума и действие на следователя предизвикват поток от асоциации, свързани с разнообразни теми, имащи някакво отношение към инкриминираното деяние. Поради действието на психически механизъм разследваният е склонен на преписва на следователя свръх информираност и да оценява всички негови действия като застрашаващи. (Маджаров Е.2014; Еникеев 2006; Чуфаровский Ю. 1999) .

Взаимодействието на следователя с обвиняемия се определя и от тези общи характерологистични особености, които са присъщи на лица, извършващи определен вид престъпления (

Маджаров Е., 2006; Станков Б. 2005г.). По голямата част от престъпниците не се идентифицират с образа на типичния престъпник. Те привидно се преустройват и поддържат социалните изисквания, формирайки механизъм за психологическа защита. Във връзка с това правонарушителите представят слабозначима информация, противоречаща на личностните им особености, пускат в действие механизма на психологическо изтласкване/, извеждат доводи за оправдание на своето поведение /механизъм на самооправдателната рационализация/, активизират всевъзможни личностно утвърждаващи компенсаци, демонстрирайки положителна личностна самооценка. (Ковачев А. 1995 ; Григоров И. 2008 ; Маджаров Е. 2006). Човек осъжда себе си едва в тези случаи, когато премине границите на собствените поведенчески принципи. Социалните норми, нарушавани от престъпника са личностно обезценени, затова у него по правило не възниква чувство за вина.(Еникеев 2006, с. 88).

Но правонарушителят съхранява ценността на своя аз образ, остава все така чувствителен по отношение на своята ценностна система, изградена на базата на всички тези качества, които той смята за значими. Уличаването му в безчестие може и да не го вълнува, но в същото време разкриването на неговия страх, малодушие и предателство грубо го оскърбяват. Всички тези особености на обвиняемите трябва се отчитат при планиране и реализиране на тактическо взаимодействие с тях. Изложените пред обвиняемия фактически обстоятелства по делото, трябва да бъдат подложени на психологически анализ. Този анализ разкрива на какво самия обвиняем придава голямо значение, какво избягва, какво доминира или тормози неговото съзнание. Престъпникът от насилствен тип е склонен да отправя обидни

реплики спрямо други лица и бърза да пристъпи към физически насилие. Повечето правонарушители изтъкват провокативния характер на престъпната ситуация, преувеличават обстоятелствата, съпътстващи престъплението. (Маджаров Е. 2014). В книгата „ Критика на престъпната култура “Андрю Фиала отбелязва, че философията на културата, която се развива след Хегел и Ницше признава, че насилието е тясно свързано с психологически, социални и културни процеси. Може да цитираме и обсъдим тезите на Фройд за агресията или разказ на Маркузе за екзистенциалната борба на процесуираните и институциите (Фиала А. 2018)

Необходимо е също така по-прецизно да се изучава тенденцията обвиняемият да изменя своята позиция, в хода на разследването, да се адаптира в зависимост от представените доказателства, да формира оправдателна позиция хода на реализираните разпити. (Ганчевски, 2011; Стойчев , 2005). Психологически важно е всяко отслабване защитната позиция на разпитвания и намирането на слаби места в отбранителните позиции на обвиняемия. Психологическият анализ на визираните по-горе състояния позволява да се идентифицират с твърде голяма точност уязвимите места в защитните позиции и самооправдателните схеми на разследвания правонарушител. Целесъобразно е да се разпита обвиняемия както за неговите възприятия, така и за условията, при които те са възникнали. Нашите възприятия имат различна ценност и се отличават в зависимост от включеното в тях реално съдържание. То зависи в голяма степен от това, доколко перцептирания субект е бил уморен, концентриран, възбуден, спокоен, равнодушен,

заинтересован, съсредоточен или разсеян. От особено значение за качеството на прецептираната информация е позицията на обвиняемия като пасивен наблюдател без особено разбиране за ставщото или ролята му като основен двигател и организатор на протичащите инкриминирани събития. (Лимпман У. 2015).

Общуването с обвиняемите, включва проучването на техните личностни качества, особености, изграждане на доверителен контакт, умело режисирание на паузите и показване, че се знае повече, отколкото е известно в действителност. В отделни случаи се налага, удължаването на времето за разпит и умишлено детайлизиране на въпросите. На обвиняемия, съгласно закона / НПК/ му се предоставя възможност да изложи всичко което знае по случая в свободен разказ. Обвиняемият и при самопризнание обикновено прикрива част от истината по определен начин.

1.4. Психологически проучвания на разпита

От психологическа гледна точка тактиката за провеждане на разпита трябва да бъде строго последователна, т.е задаваните на заподозрения или обвиняемия въпроси трябва да се осъществява в ред, по който всеки следващ въпрос да приближава разследващият към по-рано планираната психологическа кулминационна точка (Волохова В.,2015). Това е единият от възможните сценарии за провеждането на разпита и евентуалното преодоляване на защитната доминанта и на съпротивата на заподозрения или обвиняемия. Препоръчва се и прилагането на друг вариант , при който разпита се провежда на принципа на така нареченото мозаечно интервю, реализирано в социалната работа и приложната психология при работа с недоброволен и

проблемен клиент. При това схемата на водене разпита включва задаване на въпроси без наличието на видима логическа връзка между тях. Всеки въпрос е сам за себе си и неговото задаване е изненада за разпитваното лице .(Маджаров Е, 1997); (Милър Дж., Ролник С., 2010).

При правилното психологическо планиране на разпита трябва внимателно да се обмисли реда и времето за предявяване на най-важните веществени доказателства, последователността на тяхното преставяне, като се формулират и подходящи въпроси, които да се задават веднага след тяхното депозиране пред разследваното лице. (Волохова В.,2015). По такъв начин върху заподозрения или обвиняемия се оказва непрекъснат психологически натиск, който изчерпва съпротивителния му потенциал и резерва от психическа енергия, която може целенасочено да се използва за противостоене и манипулиране на длъжностните лица от полицията и съда особено при воденето на разпити.

Разследващият полицай или следователя стартират разпита на съответното лице с изясняване на неговите анкетни данни. При това те могат да получат нова информация и идеи от непосредственото общуване и наблюдение върху разследваното лице, които да им послужат в последствие при избора на по-оптимална тактика за реализацията на понататъшните разпити.

Обикновено разпитвания възприема анкетните въпроси с подчертано безразличие и ги разглежда като поредната формалност, през която неизбежно трябва да се премине преди да започнат нещата от процедурата по същество. За разследващия служител тези формални въпроси имат обаче важно диагностично значение. Благодарение на тях може да се изгради твърде пълна представа за поведенческите особености на обвиняемия, за маниерите му на държание, за неговата увереност или безпокойство, разкрепостеност или затвореност и скромност, находчивост, възбудимост, реактивност, апатичност, флегматичност.(Волохова В., 2015).

Тези темпераментови, характерологични и поведенчески специфики влияят на структурирането и функционирането на защитната психологическа доминанта на лицето и е подходящо да бъдат регистрирани и осмислени още в налото на провежданите разпити, за да се изгради ефективно схема за тяхното провеждане.

Важно изискване при практическото реализиране на разпита е създаването на атмосфера на спокойствие, увереност, отсъствие на напрегнатост, нервност и прибързаност. Затова разследващото длъжностно лице и магистрата трябва не само да регулират поведението на обвиняемия, но и добре да се самоконтролират, за да овладяват и подтискат своевременно своето възмущение, неувереност, раздрознителност, неудовлетвореност.

Когато това се прави в необходимата степен от длъжностните лица на полицията и съда, то самия обвиняем ги атрибутира като отговорни, коректни, авторитетни и спокойни. Той възприема разследващия полицаи, следователя и съдията като хора с морално превъзходство, които не е лесно да бъдат преодоляни, заблудени и манипулирани. (Волохова В., 2015).

Възникването на подобна перцепция и нагласи у обвиняемия е от важно значение за понататъшното успешно разгръщане на разпита.

Глава II. Дизайн на емпиричното изследване

В тази глава от дисертационния труд са представени: основната концепция, целта, задачите, предметът, обектът на изследването, хипотезите, методиката на изследването.

2.1 Концептуален модел

Всички обвиняеми, в процеса на досъдебното и съдебно производство, формират определена защитна психологическа доминанта. С нейна помощ те мобилизират своите когнитивни потенциали, емоционални ресурси и

поведенчески сценарии, за да се противопоставят по-ефективно на разследващите действия на оторизираните длъжностни лица и да избегнат разкриването на истината и възможните наказания.

Защитната психологическа доминанта, включва когнитивни, емоционални и поведенчески компоненти. Тя интегрира в своята съдържателна структура самооценката, мотивите, психическите състояния, действията и операциите.

Защитната психологическа доминанта има йерархична структура

На средното ниво на психологическата защитна доминанта са разположени индивидуалните темпераментови особености, под влияние на които се избира и реализира защитната стратегия. Върху нея значително въздействие оказва и актуалната ситуация.

На ситуативно-оперативното ниво на психологическата защитна доминанта се намират когнитивни карти, поведенческите сценарии и стереотипи, които пуска във действие конкретния обвиняем, разгръщайки своята съпротива по отношение на ходовете на разследващите органи. Тяхната мобилизация в значителна степен се определя от актуалните му психически състояния.

Разгледаните три йерархични нива на психологическата защитна доминанта на обвиняемите непосредствено взаимодействат по между си и оказват едно на друго сериозно влияние. При това те функционират като единен гешалт и имат своята устойчивост, но се променят под влияние на текущата ситуация и съдържащите се в нея заплахи. Това най-вече се отразява на ситуативно-операционното и средното опосредстващо ниво. Същевременно трябва да отбележим, че на най-високото ниво на функциониране психическата защитна доминанта се запазва, относително устойчива, което гарантира целенасоченото функциониране на цялата конструкция във условията на сложна, натоварена и противоречива среда, каквато обезпечава досъдебната и съдебната фаза.

2.2 Цел, задачи, предмет, обект на изследването, хипотези, методика

Целта на настоящето изследване е да верифицира структурата и проявленията на психическата защитна доминанта на обвиняемите при водене на разпит с тях в рамките на досъдебната и съдебната фаза.

Задачите на настоящето изследване могат да бъдат формулирани по следният начин:

1. Емпирична верификация на структурните компоненти на психическата защитна доминанта при обвиняемите.
2. Регистриране на основните тенденции във функционирането на психическата защитна доминанта при обвиняемите.
3. Създаване на типология на обвиняемите въз основа на специфичното действие на тяхната психическа доминанта.
4. **Разработване на препоръки за оптимизиране на разпитите с обвиняемите като се отчитат особеностите на функционирането на техните психически защитни доминанти на досъдебната и съдебната фаза.**

Предмет на настоящето изследване е психическата защитна доминанта на обвиняемите и нейните проявления в процеса на реализация на разпитите с тях през досъдебната и съдебната фаза.

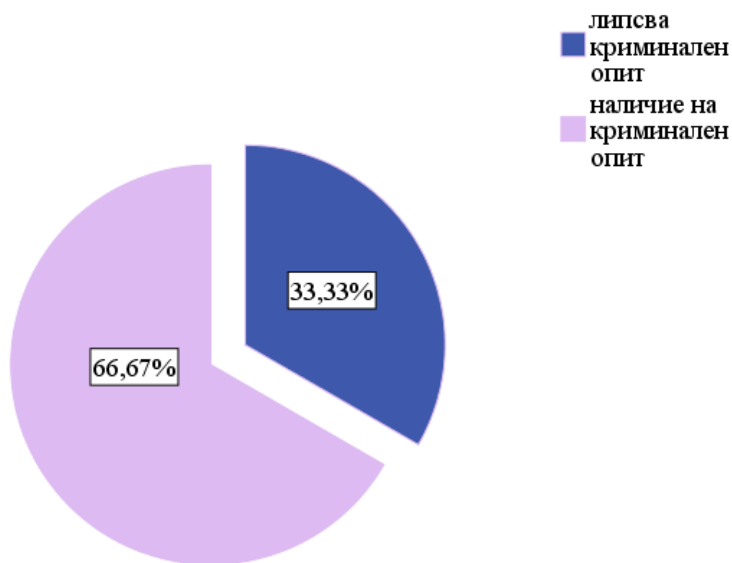
Изследваните лица са 120 обвиняеми, намиращи се в следствените арести, в общежитията на Затвора в гр. Бобовдол и гр. София, общежитие Самораново, арестите в РДВР Благоевград, с които се осъществяват активни процесуални действия. Изследваните са лица от мъжки пол, българи, български граждани. Някой са извършили престъпления с висока степен на обществена опасност, а

други с по-ниска. Обвиняемите се характеризират с различен криминален опит.

Изследването е проведено от Май до Септември 2017 г.

Табл. 1. Разпределение на изследваните лица според криминалния им опит

	Frequency	Percent
липсва криминален опит	40	33,3
наличие на криминален опит	80	66,7

Фиг. 1. Процентно разпределение на изследваните лица според криминалния им опит

Хипотези:

Основна хипотеза: Допуска се, че криминалният опит на изследваните лица ще е свързан с различната структура и проявленията на психическата защитна доминанта на обвиняемите по време на разпит.

- 1) Предполагаме, че ще се открие отрицателна взаимовръзка между невротизма и когнитивното ангажиране при обвиняемите.
- 2) Предполагаме, че ще се открие отрицателна взаимовръзка между психотизма и приемането на станалото при обвиняемите.
- 3) Предполагаме, че ще се открият различия в нивата на екстраверсия, невротизма и психотизма според криминалния опит на обвиняемите.
- 4) Предполагаме, че ще се открият различия в самооценката според криминалния опит на обвиняемите.
- 5) Предполагаме, че ще се открият различия в самооценката според нивата на психотизъм при обвиняемите.

2.3. Методика и организация на изследването

За верификация на формулираните изследователски хипотези ще използваме долу изброените психологични методики.

2.3.1. Личностен въпросник на Айзенк

Въпросникът е разработен от Ханс Айзенк и е свързан с неговия модел на личността. Българската адаптация и стандартизация са осъществени от И. Паспаланов и Д. Щетински (1984, с. 279-292) върху неговия последен вариант,

публикуван през 1975 г., с наименование Eysenck Personality Questionnaire (E.P.Q.).

Тестът е базиран върху факторната теория за структурата на личността. Той е многомерен, съдържа 86 твърдения и дихотомна скала за оценка. Въпросникът описва личността чрез четири дименсии, отразени в четири скали: *екстравертност, невротизъм, психотизъм и лъжа*, като първите две отразяват основните дименсии в модела. Изследваните лица избират един от двата възможни отговора на всеки въпрос – „Да“ или „Не“. (*приложение № 1*).

2.3.2. Въпросник за предпочитани стратегии за справяне със стреса (COPE) (Carver, Scheier, Weintraub, 1989)

Въпросникът е адаптиран от Антоанета Русинова-Христова и Георги Карастоянов и има сравнително добра вътрешна консистентност (Cronbach's Alpha > 0,60).

Методът преодолява ограничения на скалата за начини на справяне (Фолкман, Лазарус, 1980, 1985). Включени са повече специфични копинг стратегии, които могат да бъдат интересни от теоретична гледна точка; избягнати са някои двусмислено формулирани айтеми; използван е основно емпиричният подход при първоначалното формулиране на айтемите, като в основата на разработването на въпросника лежат два основни теоретични модела – този на Лазарус и моделът за себeregулацията на поведението (Carver, Scheier, 1981, 1983, 1985). Изследваните лица отговарят, като използват следните отговори:

НИКОГА не го правя - 1

Правя го РЯДКО - 2

Правя го ПОНЯКОГА - 3

Правя го ЧЕСТО - 4

Правя го МНОГО ЧЕСТО или почти винаги – 5

Въпросникът оценява различните начини, по които хората обикновено отговарят на стреса посредством изследване на

специфичните стратегии, които използват, разграничени в 14 скали, всяка включваща четири айтема: Активно справяне; Планиране; Подтискане на конкуриращите се активности; Въздържане; Търсене на инструментална подкрепа; Търсене на емоционална подкрепа; Позитивно преосмисляне и развитие; Приемане; Обръщане към религията; Фокусиране в/у емоции и израз; Отричане; Поведенческа дезангажираност; Психическа дезангажираност; Употреба на алкохол и наркотици.

(Въпросникът COPE-2 има същите скали като психологическия въпросник COPE-1. Разликата се състои в това, че скалите, включени в COPE-2 описват действията и емоциите на изследваните лица, съотнесени към конкретна **стресова ситуация (Великова-Цонкова Б., 2012, с. 24) (приложение № 2).**

2.3.3. Тест за измерване на когнитивните стилове по Slocum

За определяне на водещия на индивидуално равнище когнитивен стил е използван въпросникът на Slocum (Slocum & Hellriegel, 1983). Въпросникът за измерване на когнитивните стилове по Slocum (1998) е адаптиран за български социокултурен контекст от Стойцова Т. (1994).

Този въпросник е конструиран на базата на теоретичната концепция на Карл Юнг за типологията на когнитивните стилове (Юнг, 1995 К.).

Съдържа общо 16 айтема (девет дихотомни айтема и седем двойки от

думи) и е свободен от културно влияние. Изследваното лице избира отговор, който най-точно характеризира предпочитаните от него способности за възприемане и преценяване на информация. Обработването на събраните данни от теста включва сумирането на балове по четирите му скали: сетивност, интуиция, мислене и чувстване. Съчетанието на двете водещи функции (с най-висок бал)

служи за определянето на четирите когнитивни стила: сетивност-мислене; интуиция-мислене; сетивност-чувстване и интуиция-чувстване.

Таблица №1. Отличителни характеристики на когнитивните стилове (Стоицова, 1994, стр. 17)

Критерии	Сетивност Мислене (СМ) - «технически»	Интуиция Мислене (ИМ) – «планиращ»	Сетивност Чувстване (СЧ) - «учителски»	Интуиция Чувстване (ИЧ) – «артистичен»
Фокусиране на вниманието	Факти	Възможности	Факти	Възможности
Стратегия за справяне	Безпристрастен анализ	Безпристрастен анализ	Сърдечно ст, топлота	Сърдечно ст, топлота
Тенденция в поведението	Практичен и отчитащ	Логичен, откровен и открит	Симпатизиращ и приятелски	Ентусиастичен и проникателен
Манифестиране на способности	Технически и умения, свързани с факти	Развитие на теоретични и модели	Практическа помощ и услуги	Разбиране и общуване с хора

2.3.4. Експериментална техника за регистрация на самооценката на Дембо-Рубинщайн

Методиката е предложена от американската психоложка Т. Дембо за изучаване представите на изследваните лица и тяхното субективно усещане по такива оценявани качества като: здраве, ум, увереност, характер, щастие и т.н. Техниката е заимствана от С. Рубинщайн (1970), като се разширява приложението ѝ за проучване на повече

аспекти на самооценката в сферата и на психопатологичните изследвания. Методиката на Дембо-Рубинщайн широко се използва в клиничната диагностика на самооценката предимно от гледна точка на нейната адекватност (Кокошкарлова, 1984 по Бачева, 2015, с. 14). Тя включва в себе си съчетание на стандартен набор от скали за оценка и беседа с изследваните лица за всяка характеристика, по която им предстои да оценяват себе си.

Експерименталната техника за изследване на самооценката на Дембо-Рубинщайн е приложена в пенитенциарната практика за първи път от психолога А. Липчев.

Впоследствие пенитенциарните психолози Е.Маджаров, С. Куртев допълнително я модифицират, като въвеждат нови диагностични скали. За целите на настоящото изследване ще използваме единадесет самооценъчни скали, регистриращи индивидуалния профил на самооценката на включените в емпиричното изследване заподозрени и обвиняеми лица.

Индикаторите на самооценъчния профил на изследваните заподозрени и обвиняеми могат да се категоризират и интерпретират в следните аспекти:

1/ Сетивно-хедонистични, включващи скалите: здраве, щастие, секс. 2/ Автономно-егоцентрични, представящи скалите: ум, характер, уважение, воля, амбиции, успехи.

3/ Социално-комуникативни, презентиращи скалите семейство и приятели. (*приложение № 3*).

2.3.5. Цветовият проективен тест на Люшер

Цветовият тест на Люшер принадлежи към проективната група методики, за която е характерно проектиране на психическите състояния на изследваните лица при работа със слабо структурирани, нееднозначни стимули (Стоянова С., 2007). Благодарение на тях се преодоляват психологическите защити и бариери, присъщи за заподозрените и обвиняемите, които са особено активизирани

по време на реализацията на процедурите на досъдебното и съдебното производство. Страхът от вероятно наказание, социалната стегматизация, евентуалната загуба на репутация, моралното осъждане от страна на близки, приятели и колеги, кара лицето, което е обект на наказателно-правни процедури непрекъснато да се представя в социално-позитивен план. Практиката показва, че тази тенденция ярко се проявява при попълването на структурирани, вербални въпросници и тестове от обвиняеми, подсъдими и осъдени (Маджаров, 1997, Липчев, 1989). Получаваните чрез тях данни са невалидни. Филтрите на лъжата при подобни методики са много високи, а резултатите от тях са неизползваеми. Това определя ориентацията на криминалните и пенитенциарните психолози към по-широкото използване на различни проективни методи. (гл. ас. д-р. Бардов И.)

Стимулният материал на Цветовия тест на Люшер се състои от четири основни и четири допълнителни цвята, които са изобразени върху осем отделни картички. Обвиняемите или заподозрените лица правят от тях последователни избори в ситуация на неопределеност, оперирайки с многозначен и слабо структуриран стимулен материал (Карагъзов И., 1999).

Диагностичният диапазон на Цветовия тест на Люшер е твърде широк, но в контекста на предстоящото емпирично изследване, преди всичко ни интересуват неговите възможности за регистрация на психическо напрежение, стрес, безпокойство и тревога (Маджаров ,1996). Чувствителността му към психическите състояния на тревога е много изразена. На практика повишената тревожност с помощта на теста на Люшер може да бъде установена по два начина. Първият от тях е представен чрез избора на основни цветове в шеста, седма и осма позиция. Когато тези три избора са свързани с основни цветове (червен, зелен, син или жълт), то нивото на тревожност на Диагностичният диапазон на Цветовия тест на Люшер е твърде широк, но в контекста на предстоящото емпирично изследване, преди всичко ни

интересуват неговите възможности за регистрация на психическо напрежение, стрес, безпокойство и тревога. (Маджаров, 1996). Чувствителността му към психическите състояния на тревога е много изразена. На практика повишената тревожност с помощта на теста на Люшер може да бъде установена по два начина. Първият от тях е представен чрез избора на основни цветове в шеста, седма и осма позиция. Когато тези три избора са свързани с основни цветове (червен, зелен, син или жълт), то нивото на тревожност на изследваното лице е твърде висока (гл. ас. д-р. Бардов И.) .

2.3.6. Организация и ограничения на изследването

Изследването на заподозрените и обвиняемите е организирано така, че за тях по-голямата част от процедурите на предварителното следствие или съдебната процедура вече е преминала, когато се провежда изследването, но все пак спомените и преживяванията за хората са актуални, без да е налице произнесена присъда. Подобен подход е по-реалистичен, тъй като ако се опитаме да изследваме заподозрените и обвиняемите, когато те са извън пенитенциарните заведения и с тях непосредствено се водят следствени и съдебни действия, то много вероятно е въобще да не бъдем допуснати до осъществяването на изследователски процедури. Трябва безусловно да се съобразяваме със съществуващите ограничения и регламент. Освен това в условията на пенитенциарна изолация, когато изхода от незавършеното дело вече е предопределен, лишените от свобода ще са по-склонни да влизат в контакт и да участват в изследване. Това практически е неизпълнимо при положение, че те са на свобода. В този смъсъл нашето изследване ще е постфактум, но както вече изтъкнахме, преживяванията обуславящи функционирането на защитната психическа доминанта или представлящи продукт от нейното

активизиране ще са актуални и с лекота могат да бъдат рефлексирани от изследваните лица.

Ограничение на представеното изследване е малкият обем на извадката, както и времето ограничение, тоест, че не могат да бъдат обхванати всички прицелни групи. Също така чувствителността на текстовите инструменти особено по отношение на функционални психически състояния и актуални постановки може да предизвика тенденциозни интерпретации. Това е случаят, при който тестът подвежда експериментатора вместо да облекчава неговата дейност. В този смисъл директните, буквалните интерпретации е вероятно да доведат до крайни оценки, тъй като редица ситуативни променливи могат да повлияят върху тестовото съдържание. От друга страна, те не би следвало да се игнорират напълно, тъй като може да става въпрос за устойчиви мотиви, черти и нагласи, които да се проявят в конкретни ситуации. За да се диференцират прецизно всички тези нюанси са възможни два подхода.

2.3.7. Статистическа обработка на събраните данни

Статистическата обработка на резултатите ще осъществим с помощта на софтуер – SPSS в. 19, която включва многостранна обработка на данните и представянето им както в цифров, така и в графичен вид (Стоянова, Пенева 2014).

Използвани са следните методи/анализи за обработка на събраните данни:

- дескриптивна (описателна) статистика – за изчисляване стойността на средната аритметична величина, стандартното отклонение и др. мерки на централната тенденция;
- статистически методи за проверка на издигнатите хипотези и по-конкретно: t-тест (Independent-Samples T-Test), регресионен анализ, хи-квадрат анализ (Chi-square analysis), корелационен анализ по Спирман и по Пиърсън (Spearman correlation analysis, Pearson correlation analysis).

Глава III. Анализ на резултатите

Тази глава представя анализа на получените резултати, като включва обобщения, изводи и ограничения на проведеното изследване.

3.1. Резултати за цялата извадка

Следват резултати от анализа на събраните данни чрез психологичните методики за всички изследвани лица (N=120) – обвиняеми мъже.

3.1.1. Резултати за цялата извадка от E.P.Q.

Табл. 2. Описателни статистики на разпределенията по Екстраверсия, Невротизъм, Психотизъм и Социална желателност

		e	l	D	S	Asx	E
екстраверсия	Екстраверсия	,38	,50	1,00	368	4,086	,919
невротизъм	Невротизъм	,23	,00	,00	154	4,75	,105
психотизъм	Психотизъм	,86	,00	,00	139	3,28	,599
социална желателност	Социална желателност	,80	,00	,00	845	2,83	,725

Забележка:

M – средна аритметична стойност;

Me – медиана;

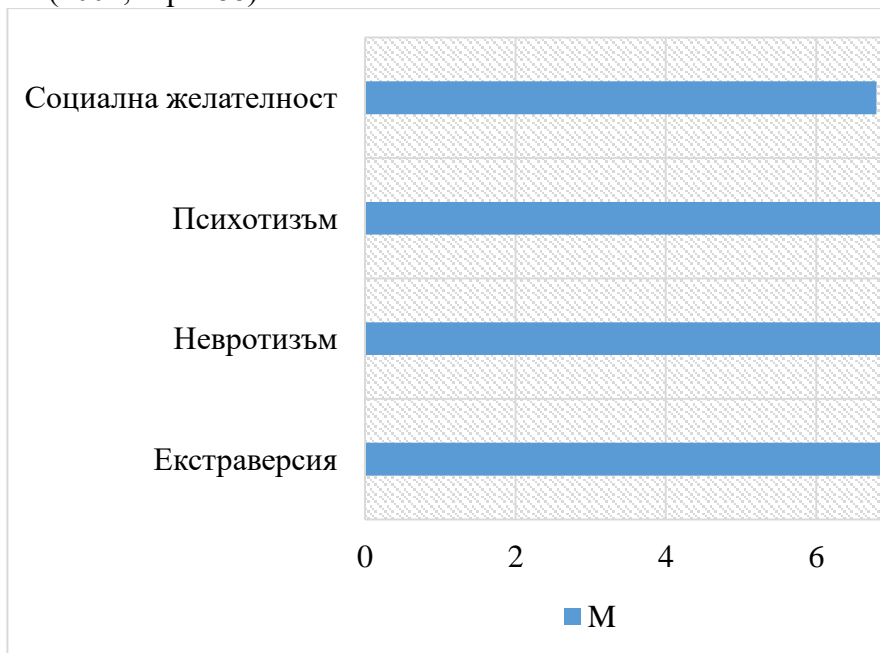
Mo – мода;

SD – стандартно отклонение;

As – асиметрия;

Ex – ексцес.

От представените резултати се вижда, че изследваните обвиняеми от цялата извадка (N=120) се характеризират с амбиверсия (M=9,38), нормално ниво на невротизъм (M=7,23) и психотизъм (M=6,86). Резултатите по Социална желателност са в норма (M=6,8) според нормите изведени от Шишков и Витанова (2004, стр. 288).

Фиг. 2. Средни аритметични стойности по Екстраверсия, Невротизъм, Психотизъм и Социална желателност за цялата извадка

Табл. 3. Разпределение на изследваните лица според нивата им на Екстраверсия

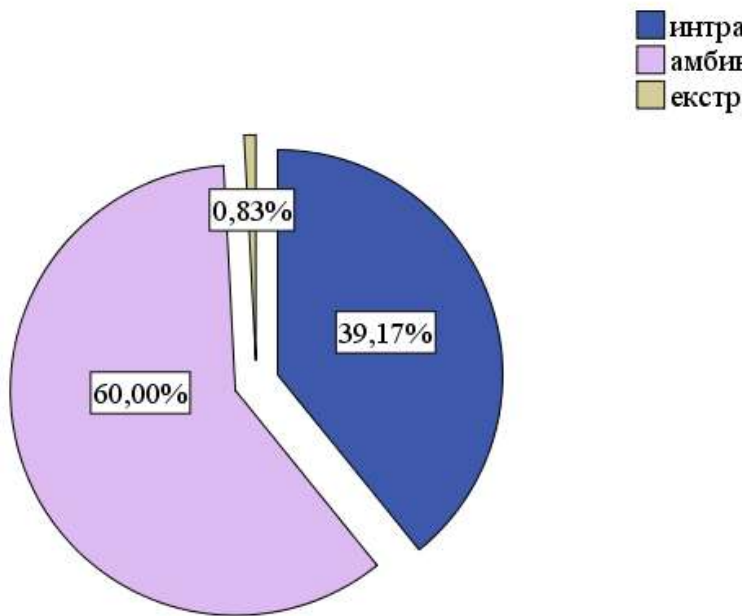
	Честота	%
интраверсия	47	39,2

амбиверсия	72	60,0
екстраверсия	1	,8

От Табл. 3 се вижда, че 60% от изследваните обвиняеми са амбиверти, докато 39,2% са интраверти и 0,8% се описват като екстраверти.

Резултатът означава, че повече от една трета от обвиняемите се описват като тихи, затворени, интроспективни (склоненни към самонаблюдение и самоанализ), тези хора предпочитат книгите пред контактите с хората. Интравертите са резервирани и дистанцирани в комуникацията си с хората, особено, ако са сред хора. Те обмислят действията си и не действат според импулсите си. Интравертите не обичат възбудата и силните преживявания, като приемат нещата от всекидневието твърде сериозно и се стремят към ред. Такива обвиняеми контролират чувствата си и рядко се държат агресивно или ядосано. Те са надеждни в поведението си и умеят да се концентрират върху работата си (Паспаланов & Щетински, 1984, с. 280).

Фиг. 3. Процентно разпределение на изследваните лица според изразеността на екстраверсия

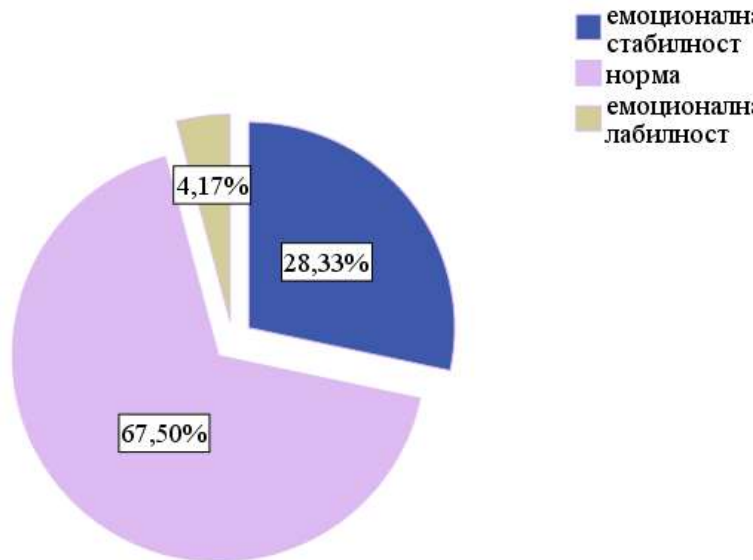
Табл. 4. Разпределение на изследваните лица според нивата им на невротизъм

	Често	
	та	%
емоционална стабилност	34	28,3

норма	81	67,5
емоционална лабилност	5	4,2

Представените резултати в Табл. 4 сочат, че 67,5% от изследваните обвиняеми са с нормални нива на невротизъм, докато 28,3% се характеризират с емоционална стабилност и 4,2% - с емоционална лабилност. Полученият резултат означава, че една малка част от изследваните обвиняеми се описват като тревожни, склонни към депресивни състояния, впечатлителни, емоционално реагиращи и трудно адаптиращи се. Такива лица са предразположен към стрес, към нарушения в съня, склонни са в голяма степен към психосоматични симптоми. Емоционално лабилните хора изпитват затруднения когато попаднат в ситуация на стрес, каквато е ситуацията на разпит например.

Резултатът сочи, че почти една трета от обвиняемите демонстрират Емоционална стабилност, а такива хора се адаптират добре, уравновесени са и спокойни, както и трудно се поддават на тревога и стрес.

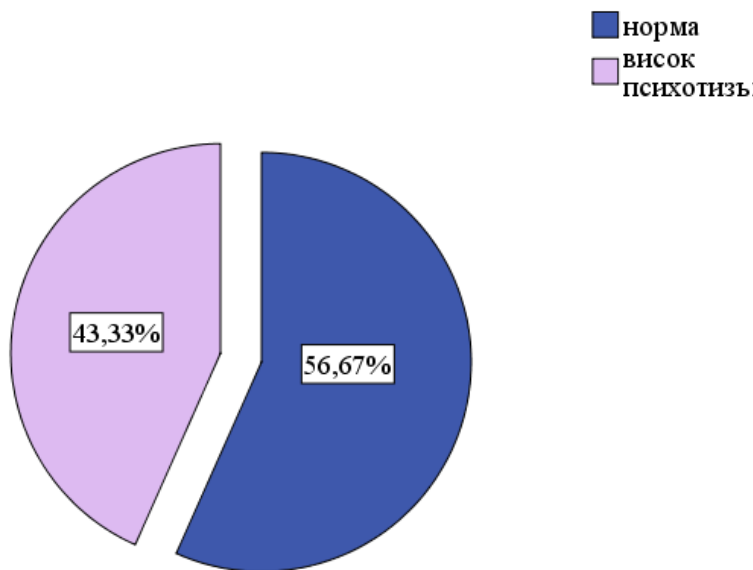

Фиг. 4. Процентно разпределение на изследваните лица според нивата им на невротизъм

Табл. 5. Разпределение на изследваните лица според нивата им на психотизъм

	Frequen cy	Percen t
норма	68	56,7
висок психотизъм	52	43,3

От представените резултати се вижда, че 56,7% от изследваните лица са с нормални нива на психотизъм. 43,3% от обвиняемите, обаче са с висок психотизъм, те са егоцентрични, самотници, склонни към агресивни прояви и проява на враждебност, проявяват емоционална студенина и се характеризират с ниски нива на емпатия. Тези хора често пренебрегват опасностите, но често демонстрират и оригиналност и креативност, неконвенционалност. Те са способни да проявяват агресия дори към хората, които обичат.

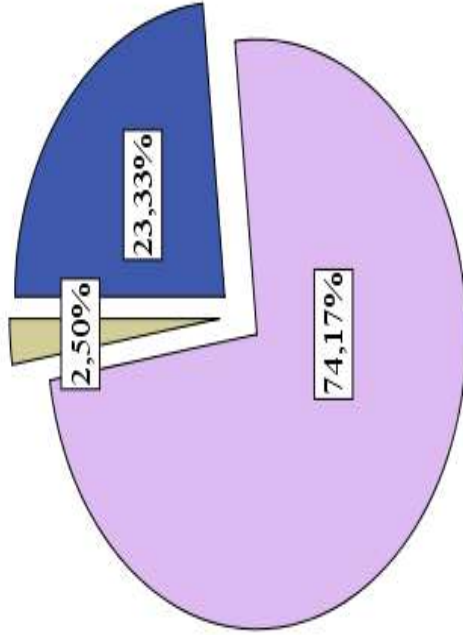
Фиг. 5. Процентно разпределение на изследваните лица според нивата им на психотизъм

Табл. 6. Разпределение на изследваните лица според нивата им на психотизъм

				Freque ncy	Perc ent
ниско	ниво	на	соц.	28	23,3
желателност					
норма				89	74,2
високо	ниво	на	соц.	3	2,5
желателност					

Получените резултати сочат, че 2,5% от изследваните обвиняеми се характеризират с високи нива по скала „лъжа“, тоест при тези обвиняеми се разкрива тенденция към социална желателност.

- НИСКО НИВО НА СОЦ. ЖЕЛАТЕЛНОСТ
- НОРМА
- ВИСОКО НИВО НА СОЦ. ЖЕЛАТЕЛНОСТ

Фиг. 6. Процентно разпределение на изследваните лица според нивата им на социална желателност

3.1.2. Резултати за цялата извадка от въпросника за предпочитани стратегии за справяне със стреса

Табл. 7. Описателни статистики на разпределенията по предпочитани стратегии за справяне със стреса

	Me	Mo	MD	Σs	Ax	I
активно справяне*	6,08	6,50	7,00	,714	1,969	,985
планирае*	6,34	7,00	7,00	,868	1,774	,125
потискане на конкуриращи се активности	4,23	5,00	5,00	,565	,926	,872
въздържане*	3,64	4,00	4,00	,311	1,568	,919
на търсене инструментална подкрепа*	2,41	2,00	2,00	,225	,682	,988
на търсене емоционална подкрепа*	2,98	3,00	3,00	,349	2,218	,616
позитивно	1	1	1	0	0	0

преосмисляне и развитие*	6,21	7,00	7,00	,916	1,283	,648
неприемане		1	]		2	,6
обръщане	0,28	0,00	0,00	,682	04	844
към религията	0,51	1,00	1,00	,683	19	246
фокусиране		9	]		2	,3
върху емоции и израз	,88	0,00	,00	,389	35	559
отричане		1	]		2	-
поведенческа дезангажираност	0,32	0,00	0,00	,504	,357	539
дезангажираност	,09	,00	,00	,527	156	,027
Употреба на алкохол и наркотици	1,25	1,00	1,00	,228	,451	,815
		6	ξ		3	1,
	,90	,00	,00	,359	165	,384

Забележка: * Разпределението не е гаусово или близко до гаусовото.

Получените резултати сочат, че най-предпочитани стратегии за справяне със стреса са: планиране (M=16,34), позитивно преосмисляне и развитие (M=16,21), активно справяне (M=16,08), потискане на конкуриращи се активности (M=14,23), въздържане (M=13,64). По характеристиките си тези стратегии се свързват с активността, независимо дали е моторна или когнитивна. Тоест при изследваните лица най-силно е изразена активността, насочена към целенасочени действия за преодоляване на стреса, към обмисляне и планиране на възможностите и начините за справяне, към отхвърляне и абстрахиране от задачите, пречещи и усложняващи справянето с конкретния проблем.

Най-слабо използвани са две от стратегиите свързани с когнитивно и емоционални дезангажиране: употреба на

алкохол и наркотици ($M=6,9$), поведенческа дезангажираност ($M=7,09$), както и стратегиите свързани с емоционално ангажиране: фокусиране върху емоции и израз ($M=9,88$) и търсене на емоционална подкрепа ($M=9,98$).

Фиг. 7. Средни аритметични стойности по стратегиите за справяне със стреса

3.1.3. Резултати за цялата извадка от въпросника за измерване на когнитивни стилове

Табл. 8. Честотно разпределение на лицата от цялата извадка в зависимост от когнитивния им стил

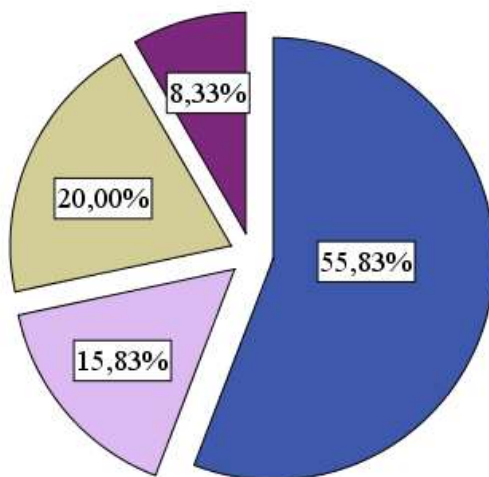
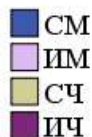
	Честота	%
СМ	67	55,8
ИМ	19	15,8
СЧ	24	20,0
ИЧ	10	8,3

Трминът „когнитивен стил“ на Юнг се отнася до умствените процеси, които се използват за проследяване и преценяване на информацията от хората (Стоицова, 1994, стр. 15).

Представените резултати от настоящето изследване (Табл. 8) сочат, че най-често демонстриран от изследваните обвиняеми е когнитивния стил „сетивност-мислене“ (55,8%), последван от „сетивност-чувстване“ (20%) и от „интуиция-чувстване“ (15,8%). Най-рядко се използва стилът „интуиция-чувстване“ (8,3%).

Тоест повече от половината обвиняеми (с технически стил - СМ) са склонни да фокусират вниманието си върху фактите, те са практични в поведението си и се характеризират с технически умения, свързани с факти. Също най-често срещан е безпристрастният анализ в стресова ситуация (Фиг. 8).

Според изследване проведено от Стоицова (1994, стр. 21) при работещите лица от мъжки пол (N=161) преобладава именно „техническият стил“.

Фиг. 8. Процентно разпределение на изследваните лица според когнитивния им стил

3.1.4. Резултати за цялата извадка от техниката за регистрация на самооценката на Дембо-Рубенщейн

Табл. 9. Описателни статистики на разпределенията по скалите на теста за самооценка

		Me	Mo	MD	Ss	Ax	E
Здр	1	1	1	2	-	4	
аве	11,92	20	26	3,269	2,051	,609	

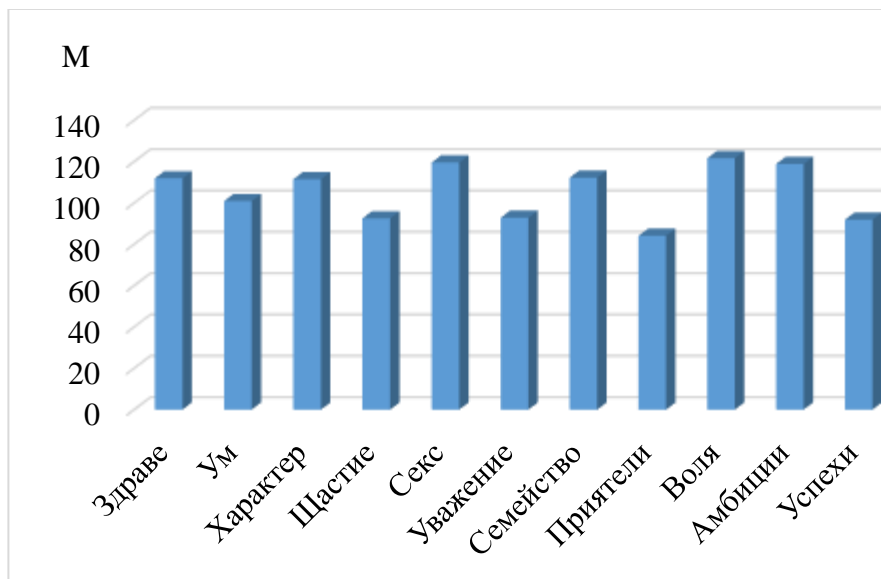
Ум	1	1	1	-	,
00,91	00	00	8,149	,563	542
Характер*	1	1	2	-	4
11,48	21	25 ^a	4,371	2,158	,930
Щастие*	9	9	2	-	-
2,54	4,5	00 ^a	2,997	,237	,036
Секс	1	1	1	-	5
19,58	26	26	8,257	2,376	,083
Уважение	9	9	2	,1	-
2,89	3	3	0,267	39	,129
Семейство	1	1	1	-	4
12,26	20	23	9,991	1,879	,879
Приятели	8	8	2	-	-
4,17	3	6	9,813	,376	,012
Воля*	1	1	1	-	1
21,71	25,5	28	4,561	3,448	3,938
Амбиции*	1	1	1	-	1
18,89	25	30	9,966	3,302	2,669
Успехи	9	9	2	-	,
1,92	1,5	1	1,624	,369	604

Забележка: ^a Разпределението има повече от една моди; поакзана е най-малката.

* Разпределението не е гаусово или близко до гаусовото.

От представените резултати в таблицата по-горе се вижда, че самооценката на изследваните лица на групово равнище е в рамките на нормата по отношение на: щастие, уважение, приятели, успехи. **Завишена е самооценката по отношение на: здраве, ум, характер, секс, семейство, воля амбиции.** По отношение на самооценката по Секс, Воля и Амбиции се наблюдават стойности на медианите и модите, които са много силно завишени, това показва неспособността или нежеланието за адекватно самооценяване, стремежа към

самоизтъкване или самообвинение и търсене на съчувствие от страна на повече от половината изследвани лица.

Фиг. 9. Средни аритметични стойности по скалите на теста за самооценка

Табл. 10. Процентно разпределение на лицата от цялата извадка в зависимост от самооценката им

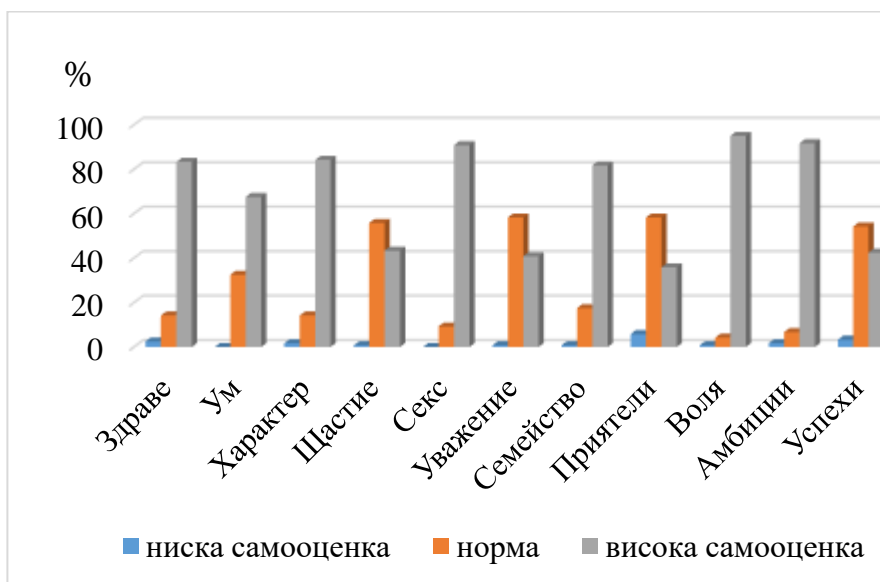
	%		
	ниска самооценка	норма	висок а самооценка
Здраве	2,5	4,2	83,3
Ум	0	2,5	67,5
Характер	1,7	4,2	84,2
Щастие	0,8	5,8	43,3
Секс	0	9,	90,8

		2	5	
Уважение	0,8	8,3		40,8
Семейство	0,8	7,5	1	81,7
Приятели	5,8	8,3	5	35,8
Воля	0,8	2	4,	95
Амбиции	1,7	7	6,	91,7
Успехи	3,3	4,2	5	42,5

Видно от фигурата по-долу се отчита *висока самооценка* при по-голямата част от изследваните лица по отношение на: **здраве (83,3%), ум (67,5%), характер (84,2%), секс (90,8%), семейство (81,7%), воля (95%), амбиции (91,7%)**. Висока самооценка демонстрират и една част от изследваните по отношение на: уважение (40,8%), щастие (43,3%), успехи (42,5%) и приятели (35,8%).

Нормална самооценка при повечето от обвиняемите по отношение на уважението (58,3%), щастieto (55,8%), успехите (54,2%) и приятелите (58,3%). Нормална е самооценката при малка част от изследваните лица по отношение на: здраве (14,2%), Ум (32,5%), характер (14,2%), секс (9,2%), семейство (17,5%), воля (4,2%), амбиции (6,7%).

При много малка част от изследваните лица се наблюдава *ниска самооценка* по отношение на: **здраве (2,5%), характер (1,7%), щастие (0,8%), семейство (0,8%), приятели (5,8%), воля (0,8%), амбиции (1,7%) и успехи (3,3%)**.

Фиг. 10. Процентно представяне на нивата на самооценката за всички лица

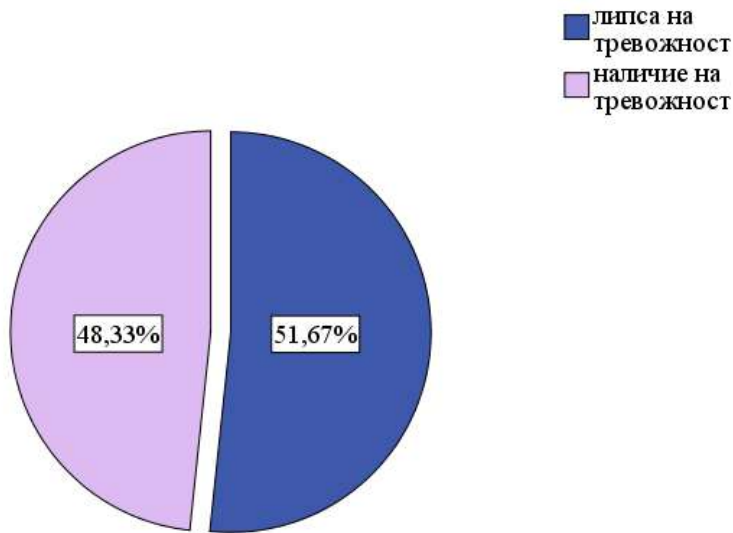
3.1.5. Резултати за цялата извадка по отношение на тревожността по теста на Люшер

Табл. 11. Честотно разпределение на лицата от цялата извадка в зависимост тревожността им

	Freque ncy	Perc ent
липса на тревожност	62	51,7
наличие на тревожност	58	48,3

Представените резултати сочат, че при 48,3% от лицата се откриват данни за наличие на тревожност като състояние по проективната методика на Люшер.

Фиг. 11. Процентно разпределение на изследваните лица според тревожността им

3.1.6. Връзка между темперамент и предпочитани стратегии за справяне със стреса

По-долу са представени резултати от корелационен анализ по Спирман и по Пийърсън.

Табл. 12. Корелационен анализ между темперамент и предпочитани стратегии за справяне със стреса (N=120)

	екстраверсия	невротизъм	психотизъм	социална желателност
активно справяне	-	-,054	,121	-,117
с ,036	,69	,558	,189	,201

		3				
планиране		-	-	,107		-,164
	s	,062	,207*			
		,50	,023	,244		,074
		1				
потискане	на	-	-	.047		-.029
конкуриращи	се	.036	.252**			
активности		.69	.006	.612		.749
		5				
въздържане		-	-,059	,170		-,154
	s	,080				
		,38	,523	,063		,093
		5				
Търсене		,22	,274*	-,400**		,069
на инструментална	s	7*	*			
подкрепа		,01	,003	,000		,452
		3				
Търсене		,35	-,019	-,309**		,056
на емоционална	s	2**				
подкрепа		,00	,839	,001		,545
		0				
позитивно		,06	-	,082		-,101
преосмисляне	и s	6	,341**			
развитие		,47	,000	,376		,272
		6				
Приемане		.18	.178	-.370**		.241**
на станалото		9*				
		.03	.051	.000		.008
		9				
обръщане		-	.111	-.160		-.038
към религията		.013				
		.88	.228	.081		.678
		8				
<u>фокусиране върху</u>		.29	.300*	-.359**		.211*

	0 ^{**}	*			
емоции и израз	1	.00	.001	.000	.020
отричане	1	-	-.037	.106	-.110
	.057	.53	.688	.248	.231
поведенческа дезангажираност	6	.17	.332*	-.341**	.199*
	0	.06	.000	.000	.029
	3	.07	-.025	-.102	.044
психическа дезангажираност	0	.44	.790	.268	.635
	9	.06	.151	.087	-.094
Употреба на алкохол и наркотици	0	.51	.100	.344	.309
	2				

Забележка: ** p < .01

* p < .05

От представената корелационна таблица се вижда, че се открива положителна слаба корелация между екстраверсия и: търсене на инструментална подкрепа ($r_s = .227$; $p < .05$), приемане на станалото ($r = .189$; $p < .05$), фокусиране върху емоции и израз ($r = .29$; $p < .01$). Положителна умерена е и корелация между екстраверсия и търсене на емоционална подкрепа ($r_s = .352$; $p < .001$).

Резултатът означава, че колкото по-висока е степента на екстраверсия на лицата, толкова в по-висока степен те предпочитат да се справят със стреса чрез: търсене на инструментална подкрепа (искане на съвет, помощ, информация), примиряване или приемане на станалото,

фокусиране върху емоции и израз, търсене на емоционална подкрепа.

Резултатът сочи и, че се открива положителна слаба корелация между невротизъм и търсене на инструментална подкрепа ($r_s = .274$; $p < .01$). Положителна умерена е и корелацията между невротизъм и фокусиране върху емоции и израз ($r = .30$; $p < .05$) и поведенческа дезангажираност ($r = .332$; $p < .001$).

Отрицателна слаба е корелацията между невротизъм и: планиране ($r_s = -.207$; $p < .05$), потискане на конкуриращи се активности ($r = -.252$; $p < .01$). И отрицателна умерена е корелацията между невротизъм и позитивно преосмисляне и развитие ($r_s = -.341$; $p < .001$). Полученият резултат дава основание да се потвърди първа хипотеза.

Резултатът означава, че колкото по-висока е степента на емоционална лабилност на лицата, толкова в по-висока степен те предпочитат да се справят със стреса чрез: търсене на инструментална подкрепа (искане на съвет, помощ, информация), фокусиране върху емоции и израз, поведенческа дезангажираност. Колкото по-стабилни емоционално са изследваните лица, толкова в по-голяма степен те ползват: планиране, потискане на конкуриращи се активности и позитивно преосмисляне и развитие.

Психотизмът корелира отрицателно умерено с: търсене на инструментална подкрепа ($r_s = -.40$; $p < .001$), търсене на емоционална подкрепа ($r_s = -.309$; $p < .01$), приемане на станалото ($r = -.37$; $p < .001$), фокусиране върху емоции и израз ($r = -.359$; $p < .001$), поведенческа дезангажираност ($r = -.341$; $p < .001$). Полученият резултат дава основание да се потвърди допускането в втора хипотеза. Тоест колкото по-висок е психотизмът при изследваните лица, толкова в по-малка степен те прилагат: търсене на инструментална подкрепа, търсене на емоционална подкрепа, примиряване или приемане на станалото, фокусиране върху емоции и израз, поведенческа дезангажираност.

Социалната желателност корелира положително слабо с: приемане ($r = .241$; $p < .01$), с фокусиране върху емоции и израз ($r = .211$; $p < .05$) и с поведенческа дезангажираност ($r = .199$; $p < .05$). Което означава, че с повишаване на социалната желателност, нараства и предпочитането на следните стратегии за справяне: приемане, фокусиране върху емоции и израз и поведенческа дезангажираност (намаляване на усилията за справяне със стресора, дори отказ от усилия за постигане на целите).

3. 2. Сравнителен анализ на различията според криминалния опит на изследваните лица

3.2.1. Различия в нивата на екстраверсия, невротизма, психотизма и социалната желателност според криминалния опит

По долу са представени резултати от Т-тест за две независими извадки.

Табл. 13. Различия в нивата на екстраверсия, невротизма, психотизма и социалната желателност според криминалния опит

	Криминален опит	D	f		
Екстраверсия	липсва криминален опит	0 ,60 ,755	398	18	692
	наличие на криминален опит	0 ,26 ,188			
Невротизъм	липсва криминален опит	0 ,83 ,101	.104	18	272
	Наличие на				

	криминален опит	0 ,94	,175			
Психотизъм	липсва					
	криминален опит	0 ,83	,537	.082	18	935
	наличие на криминален опит	0 ,88	,944			
Социална желателност	липсва					
	криминален опит	0 ,05	,995	679	18	498
	Наличие на криминален опит	0 ,68	,778			

Получените резултати сочат, че не се откриват статистически значими различия ($p > .05$) в нивата на екстраверсия, невротизма, психотизма и социалната желателност според криминалния опит на групово равнище. (При проведен хи-квадрат анализ също не се установяват различия между групите на индивидуално равнище). Полученият резултат дава основание да се отхвърли направеното допускане в трета хипотеза.

3.2.2. Различия в предпочитаните стратегии за справяне със стреса според криминалния опит на обвиняемите

Следват резултати от Т-тест целящ да установи значимите различия в предпочитаните стратегии за справяне със стреса според криминалния опит на обвиняемите.

Табл. 14. Резултати от Т-тест установяващ различията в предпочитаните стратегии за справяне със стреса според криминалния опит на обвиняемите

	Криминален опит	D	f	
активно справяне със стреса	липсва криминален опит	4,95 , 693	.346 18	001
	наличие на криминален опит	6,64 , 844		
планиране	липсва криминален опит	5,35 , 690	.751 18	007
	Наличие на криминален опит	6,84 , 219		
Потискане на конкуриращи се активности	липсва криминален опит	3,25 , 853	.045 18	003
	наличие на криминален опит	4,72 , 274		
въздържане	липсва криминален опит	2,90 , 225	.542 18	012
	наличие на криминален опит	4,01 , 579		
Търсене на инструментална подкрепа	липсва криминален опит	2,48 , 828	231 18	818
	наличерна криминален опит	2,38 , 872		

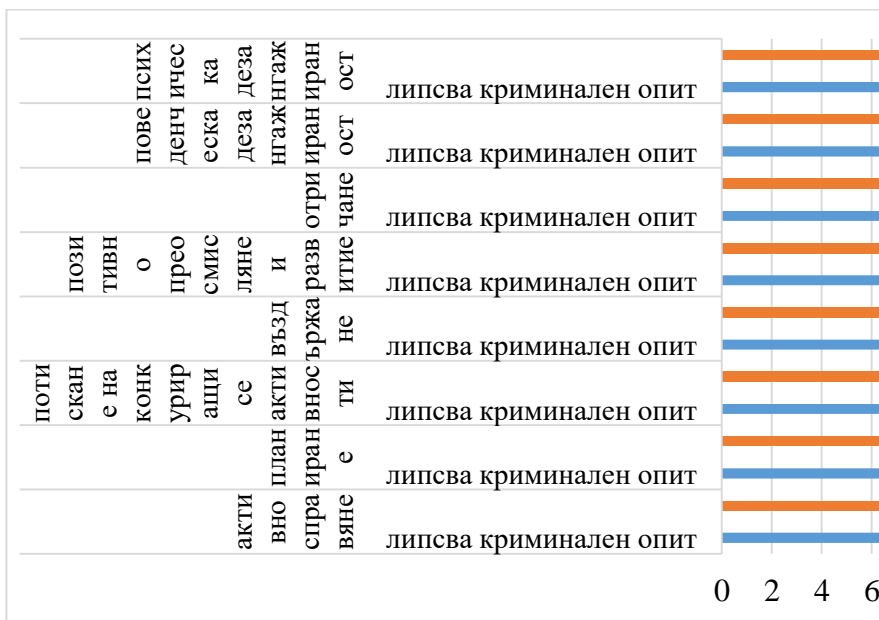
търсене на емоционална подкрепа	липсва криминален опит наличие на криминален опит	,78	,230	461	18	646
позитивно преосмисляне и развитие	липсва криминален опит Наличие на криминален опит	4,88	,539	.729	18	000
приемане	липсва криминален опит наличие на криминален опит	0,18	,137	288	18	774
Обръщане към религията	липсва криминален опит наличие на криминален опит	,78	,215	.552	18	123
фокусиране върху емоции израз	липсва криминален опит наличие на криминален опит	,98	,517	323	18	747
отричане	липса на криминален опит наличие на	,65	,760	.092	18	039

	криминален опит	0,65	,312		
Поведенческа дезангажираност	липсва криминален опит	,45	,970	.099 18	247
	наличие на криминален опит	,91	,274		
психическа дезангажираност	липсва криминален опит	0,60	,668	.301 18	023
	наличие на криминален опит	1,58	,908		
Употреба на алкохол и наркотици	липсва криминален опит	,30	,140	922 18	359
	наличие на криминален опит	70	,901		

Извършеният анализ показва наличие на статистически значими различия в предпочитаните стратегии за справяне със стреса според криминалния опит на обвиняемите ($p < .05$).

Резултатите сочат, че при лицата с криминален опит (в сравнение с тези без опит) в по-голяма степен се прилагат следните стратегии за справяне: активно справяне ($t_{|118|}=3.346$; $p < .01$), планиране ($t_{|118|}=2.751$; $p < .05$), потискане на конкуриращи се активности ($t_{|118|}=3.045$; $p < .05$), въздържане ($t_{|118|}=2.542$; $p < .001$), позитивно преосмисляне и развитие ($t_{|118|}=3.729$; $p < .05$), отричане ($t_{|118|}=2.092$; $p < .05$) и психическа дезангажираност ($t_{|118|}=2.301$; $p < .05$).

Фиг. 12. Значими различия в средните аритметични стойности на предпочитаните стратегии за справяне със стреса според криминалния опит на обвиняемите

3.2.3. Различия в когнитивните стилове според криминалния опит на обвиняемите

По-долу са представени резултати от Хи-квадрат анализ на Пийърсън.

Табл. 15. Процентно разпределение на нивата на когнитивните стилове при обвиняемите в зависимост от криминалния опит

		Когнитивен стил			
		М	М	Ч	Ч
Криминален опит	Липсва криминален опит	Брой	4		
		%			

	Брой	0,0%	5,0%	2,5%	,5%
наличие на криминален опит	3	3	5		
	%	3,8%	6,3%	8,8%	1,3%
Pearson Chi-Square	$\chi^2_{ 1 } = 2.85; p=0.415$				
Cremer's V	Cremer's V = .154				

Представените резултати сочат, че не се откриват статистически значими различия в когнитивните стилове при обвиняемите в зависимост от криминалния опит на обвиняемите ($p > .05$).

3.2.4. Различия в самооценката според криминалния опит на обвиняемите

Табл. 16. Резултати от Т-тест установяващ различията в самооценката според криминалния опит на обвиняемите

	Криминален опит	ID	ξ	t	c	f
Здраве	липсва	1	2	1	1	.
	криминален опит	07,83	9,887	.367	18	174
Ум	наличие на криминален опит	1	1			
	липсва	7,03	1,542	.67	18	098
	наличие на криминален опит	1	1			
	липсва	02,85	5,987			

Характер	липсва	1	2	1	1	.
	криминален опит	06,13	7,955	.717	18	089
	наличие на	1	2			
	криминален опит	14,16	2,070			
Щастие	липсва	9	2	.	1	.
	криминален опит	4,83	5,865	768	18	444
	наличие на	9	2			
	криминален опит	1,40	1,503			
Секс	липсва	1	2	2	1	.
	криминален опит	14,70	3,573	.098	18	038
	наличие на	1	1			
	криминален опит	22,01	4,481			
Уважение	липсва	9	2	2	1	.
	криминален опит	8,18	0,138	.009	18	047
	наличие на	9	2			
	криминален опит	0,25	0,481			
Семейство	липсва	1	2	1	1	.
	криминален опит	08,58	2,073	.434	18	154
	Наличие на	1	1			
	криминален опит	14,10	8,739			
Приятели	липсва	8	3	.	1	.
	криминален опит	4,6000	2,738	112	18	911
	опит					

	наличие на криминален опит	на	3,95	ξ	2	8,453		
Воля	липсва			1	1		1	
	наличие на криминален опит	22,30	3,635	314	18	754		
Амбиции	липсва			1	1		1	
	наличие на криминален опит	18,03	9,236	335	18	738		
Успехи	липсва			ξ	2		1	
	наличие на криминален опит	2,25	2,195	119	18	906		
	Наличие на криминален опит	1,75	1,473	ξ	2			

От представената таблица се вижда, че се откриват някои статистически значими разлики в самооценката на обвиняемите според криминалния им опит.

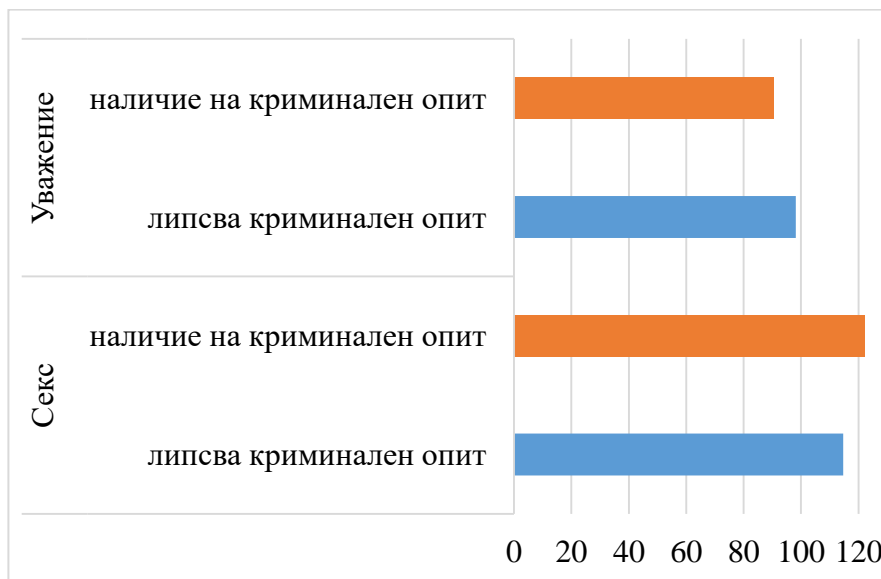
При изследваните лица с криминален опит се наблюдава по-висока самооценка на сексуалния им живот ($M=122.01$; $SD=14.48$) в сравнение с обвиняемите без ($M=114.7$; $SD=23.57$) криминален опит ($t_{118}=2.098$; $p < .05$), като и двете средни стойности са завишени над нормата.

При изследваните лица с криминален опит ($M=90.25$; $SD=20.48$) се наблюдава по-ниска самооценка на нивото на уважение в сравнение с обвиняемите ($M=98.18$; $SD=20.14$) без криминален опит ($t_{118}=2.009$; $p < .05$). Резултатът сочи, че при

лицата без криминален опит самооценката по отношение на уважението е завишена, докато при обвиняемите с опит – е в рамките на нормата.

Полученият резултат дава основание да се потвърди четвърта хипотеза.

Не се откриват статистически значими различия между групите по отношение на самооценката за: здраве, ум, характер, щастие, семейство, приятели, воля, амбиции, успехи.

Фиг. 13. Значими различия в средните аритметични стойности на самооценката според криминалния опит на обвиняемите

3.2.5. Различия в нивата на тревожността според криминалния опит на обвиняемите

По-долу са представени резултати от Хи-квадрат анализ на Пийърсън.

Табл. 17. Процентно разпределяние на нивата на тревожност при обвиняемите в зависимост от криминалния опит

		Люшер		
			лип	нал
			са	на
			тревожност	тревожност
Криминален опит	липсва	Брой	19	21
	криминален опит	%	47,5	52,5
			%	%
	наличие на криминален опит	Брой	43	37
		%	53,8	46,3
			%	%
Pearson Chi-Square		$\chi^2_{ 1 } =$	0.417;	
Phi		p=0.518		
Phi = .059				

Представените резултати сочат, че не се откриват статистически значими различия в нивата на тревожност при обвиняемите в зависимост от криминалния им опит ($p > .05$).

3.2.6. Различия в тревожността измерена с Люшер според невротизма на изследваните лица

Възниква възможност да съпоставим данните от Цветовия проективен тест на М. Люшер и показателя за тревожност от личностовия въпросник на Айзенк, което позволява задълбочено да анализираме и интерпретираме тревожните състояния на изследваните заподозрени и обвиняеми, както и тяхното присъствие и роля при разгръщането на защитната психическа доминанта в различни ситуации на предварителното производство и съдебната процедура.

Табл. 18. Процентно разпределение на нивата на тревожност при обвиняемите в зависимост от невротизма им

		Люшер	
		липсана тревожност	наличие на тревожност
Невротизъм	емоционална стабилност	Брой 21 61,8 %	13 38,2 %
	Норма и емоционална лабилност	Брой 41 47,7 %	45 52,3 %
Pearson Chi-Square		$\chi^2_{(1)} = 1.937; p=0.164$	
Phi		Phi = .127	

От представената таблица се вижда, че голяма част от лицата демонстрирали наличие на тревожност по Люшер, се характеризират и с нормално или повишено ниво на невротизъм, но връзката между изследваните променливи не е статистически значима ($p > .05$).

3.2.7. Влияние на самооценката върху невротизма

Табл. 19. Влияние на самооценката върху невротизма на обвиняемите

Модел	B	SE	β	t	p
(Constant)	16.	2.1		7	.
	857	86	.712	000	

Здраве	-	.01	-	-	.
	.053	6	.295	3.396	001
Характер	-	.01	-	-	.
	.033	5	.196	2.254	026

*Забележка: Предиктори: Здраве, Характер
Зависима променлива: Невротизъм*

Резултатите сочат, че има статистически значимо влияние от страна на предикторите Здраве и Характер върху невротизма ($R^2 = .15$, $F_{[2, 117]} = 10.136$; $p < .001$). Резултатите сочат, че 15% от дисперсията на зависимата променлива (Невротизъм) може да бъде обяснена от независимите променливи (самооценката по Здраве и Характер). Големината на ефекта е средна ($R = .384$) по класификацията на Коен (1988 по Ганева, 2016, стр. 306).

3.2.8. Влияние на самооценката върху психотизма

Табл. 20. Влияние на самооценката върху психотизма на обвиняемите

Модел	В	Е	S	β	t
(Cons	.9	2.			.
tant)	29	088		445	657
Ум	.0	.0	.178		2
	31	15		.019	046
Приятели	-	.0	-.229		-
	.024	09		2.594	011
Амбиции	.0	.0	.259		2
	41	14		.928	004

*Забележка: Предиктори: Ум, Приятели, Амбиции
Зависима променлива: Психотизъм*

Резултатите сочат, че има статистически значимо влияние от страна на предикторите Ум, Приятели и Амбиции върху психотизма ($R^2 = .14$, $F_{|2, 117|} = 6.058$; $p < .01$) при изследваните лица. Резултатите сочат, че 14% от дисперсията на зависимата променлива (Психотизъм) може да бъде обяснена от независимите променливи (самооценката по Ум, Приятели и Амбиции). Големината на ефекта е средна ($R = .368$) по класификацията на Коен (по Ганева 1988, 2016, стр. 306).

3.2.9. Различия в самооценката според нивата на психотизъм

Табл. 21. Резултати от T-тест установяващ различията в самооценката според психотизма на обвиняемите

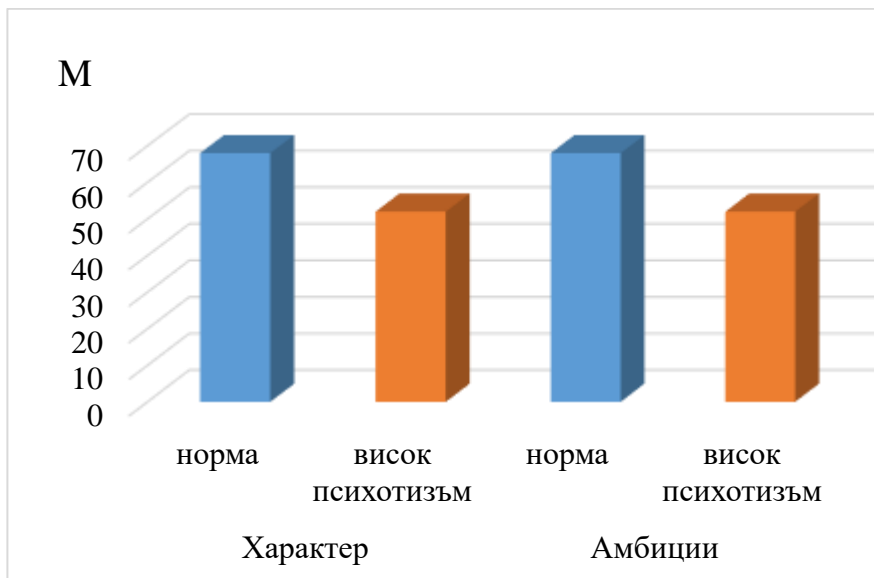
	Психотизъм	D	tf	
Здраве	норма	8 11,09 2,454 444	18	658
	висок психотизъм 2	13,00 4,473		
Ум	норма	8 8,93 0,200 .373	18	172
	висок психотизъм 2	03,50 4,846		
Характер	норма	8 07,46 7,261 .100	18	038
	висок психотизъм 2	16,75 8,966		
Щастие	норма	8 3,90 4,167 737	18	463

	висок						
	психотизъм	2	0,77	1,473			
Секс	норма						
		8	16,77	0,823	.951	18	053
	висок						
	психотизъм	2	23,25	3,557			
Уважение	норма						
		8	4,21	1,971	797	18	427
	висок						
	психотизъм	2	1,17	8,795			
Семейство	норма						
		8	12,63	1,334	233	18	816
	висок						
	психотизъм	2	11,77	8,280			
Приятели	норма						
		8	7,72	0,261	.501	18	136
	висок						
	психотизъм	2	9,52	8,845			
Воля	норма						
		8	20,10	7,305	.386	18	168
	висок						
	психотизъм	2	23,81	.661			
Амбиции	норма						
		8	14,44	4,874	.876	18	005
	висок						
	психотизъм	2	24,71	.510			
Успехи	норма						
		8	2,18	1,685	150	18	881
	висок						
	психотизъм	2	1,58	1,751			

От представената таблица се вижда, че се откриват някои статистически значими разлики в самооценката на обвиняемите според нивата им на психотизъм.

При изследваните лица с висок психотизъм се наблюдава и по-висока самооценка на характера им ($M=116.75$; $SD=18.966$) в сравнение с обвиняемите ($M=107.46$; $SD=27.261$) с нормални нива на психотизъм ($t_{118}=2.10$; $p < .05$), като и двете средни стойности на самооценката са в нормата.

При изследваните лица с висок психотизъм се наблюдава и по-висока самооценка на амбициите им ($M=124.71$; $SD=7.51$) в сравнение с обвиняемите ($M=114.44$; $SD=24.874$) с нормални нива на психотизъм ($t_{118}=2.876$; $p < .01$), като самооценката при лицата с висок психотизъм е над нормата. Полученият резултат показва, че лицата с висок психотизъм се характеризират с липса на критичност по отношение на собствените амбиции.

Фиг. 14. Значими различия в средните аритметични стойности на самооценката според психотизма на обвиняемите

Заклучение

Целта на настоящето изследване беше да верифицира структурата и проявленията на психическата защитна доминанта на обвиняемите при водене на разпит с тях в рамките на досъдебната и съдебната фаза. Бяха издигнати шест хипотези, пет от които се потвърдиха, а една беше отхвърлена:

Допускането в първа хипотеза, че ще се открие отрицателна взаимовръзка между невротизма и когнитивното ангажиране при обвиняемите, се потвърди. Беше открита значима отрицателна умерена корелация между невротизъм и позитивно преосмисляне и развитие и значима отрицателна слаба корелация между невротизъм и планиране, потискане на конкуриращи се активности.

Допускането във втора хипотеза, че ще се открие отрицателна взаимовръзка между психотизма и приемането на станалото при обвиняемите, също се потвърди. Психотизмът корелира отрицателно умерено с приемане на станалото при изследваните обвиняеми.

Допускането в трета хипотеза, че ще се открият различия в нивата на екстраверсия, невротизма и психотизма според криминалния опит на обвиняемите, се отхвърли. Получените резултати сочат, че не се откриват значими различия в нивата на екстраверсия, невротизма и психотизма според криминалния опит на групово и на индивидуално равнище.

Допускането в четвърта хипотеза, че ще се открият различия в самооценката според криминалния опит на обвиняемите, се потвърди. При изследваните лица с криминален опит се откри по-висока самооценка на сексуалния им живот в сравнение с обвиняемите без криминален опит, като и двете средни стойности са завишени над нормата. При изследваните лица с криминален опит се

наблюдава по-ниска самооценка на нивото на уважение в сравнение с обвиняемите без криминален опит. Резултатът сочи, че при лицата без криминален опит самооценката по отношение на уважението е завишена, докато при обвиняемите с опит тя е в рамките на нормата.

Допускането в пета хипотеза, че ще се открият различия в самооценката според нивата на психотизъм при обвиняемите, се потвърди.

При изследваните лица с висок психотизъм се наблюдава и по-висока самооценка на характера им в сравнение с обвиняемите с нормални нива на психотизъм, като и двете средни стойности на самооценката са в нормата.

При изследваните лица с висок психотизъм се откри и по-висока самооценка на амбициите им в сравнение с обвиняемите с нормални нива на психотизъм, като самооценката при лицата с висок психотизъм е над нормата. Полученият резултат показва, че лицата с висок психотизъм се характеризират с липса на критичност по отношение на собствените амбиции.

Изводи

- Самооценката влияе върху невротизма и психотизма при обвиняемите по времето на разпит;
- Установи се взаимовръзка между невротизма, психотизма и когнитивните стилове при обвиняемите;
- Наблюдават се различия в самооценката на обвиняемите според криминалният им опит, както и според нивото им на психотизъм.

ПРИНОСИ

1. Изведени са основни характеристики на личностовата структура и на проявленията на психическата защитна доминанта на обвиняеми лица по време на разпит. Разгледани са способите и процесите на формиране на психологически защитни механизми на обвиняемите по време на разпит.

2. Изследвани са различията според криминалният опит на обвиняемите по отношение на структурата и проявленията на психическата им защитна доминанта по време на разпит. В една от изведените хитотези на изследването е залегнало предположението, че криминалният опит оказва влияние при формиране на психическата защитна доминанта на обвиняемия. А именно, предполата се, че колкото по-голям е криминалният опит на обвиняемото лице, толкова по убедително то ще изгради своята защитна стратегия при провеждането на разпити.

3. Изследвано е влиянието на самооценката върху невротизма и психотизма при обвиняемите. Самооценката на обвиняемия сама по себе си играе роля при първоначалния подход на формиране на психологическата защитна доминанта.

4. **В приложенията на дисертационния труд е предложена схема за водене на разпит, която да подобри методите за провеждане на разпити на обвиняеми с изградена защитна стратегия в рамките на наказателния процес.**

Списък с публикации по темата на дисертацията

1. Попниколов Х.(2017), доклад - международно списание „Knowledge“ (Medical sciences), гр.Банско, Р.България, декември 2017, на тема: „Функциониране на психичната защитна доминанта на обвиняемия при провеждането на разпит в рамките на наказателния процес“(с.2143)
2. Попниколов Х. (2018), доклад - международно списание „Knowledge“ (Social sciences), гр.Банско, Р.България, декември 2018, на тема: „Функциониране на психичната защитна доминанта на обвиняемия при провеждането на разпит в рамките на наказателния процес“(с.2161)
3. Попниколов Х. (2019) доклад – международно списание „ Knowledge“ (Social sciences) гр. Врячка Баня, Р. Сърбия, март 2019, на тема: „Функциониране на психичната защитна доминанта на обвиняемия при провеждането разпит в рамките на наказателния процес“(с.1497)
4. Попниколов Х. (2019) доклад - годишник по „Психология“ на Философски факултет, на Югозападен университет „ Неофит Рилски „, гр.Благоевград, декември 2019, на тема: „Основни функции на психичната защитна доминанта на обвиняемия при провеждането на разпит в рамките на наказателния процес“